Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 55 (15740) ◆ 1996 чылдың апрель 25, четверг ◆ Ат салган шагы 20.40. Садар өртээ 500 рубль.

Б. Н. ЕЛЬЦИННИҢ АЛБАННЫҢ АЯН-ЧОРУУ

МОСКВА. (РосИТА—СЧТА). Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцин Кыдат Улус Республикага албанның аян-чоруун кылып баарының бүдүүзүнде, бо чылдың апрель 23-те Хабаровск хоорайга барып доктааган. Крайның удуртукчулары болгаш хөй-ниитизи Россияның күрүне баштыңын чылыы-биле уткаан. Хабаровск крайның амыдыралы-биле тавышкан сөөлүнде, РФ-тиң Президентизи Б. Н. Ельцин апрель 24-те Кыдаттың найысылалы Пекин хоорайга чеде бээр болгаш ону кыдат найысылалдың Төп шөлүнде КУР-нуң дээди удуртукчуларының байырлал ёзуу-биле уткууру көрдүнген.

Кыдат Улус Республикага албанның аян-чоруунуң үезинде Россияның күрүне баштыңы Б. Н. Ельцин КУР-нуң дээди удуртукчулары-биле ужуражыр болгаш Россияның, Кыдаттың аразында кады ажылдажылганы калбартырынче угланган 14 документилерге ат салыр.

КАНДИДАТТАР БҮРҮТКЭЭШКИНИ

Россия Федерациязының Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттарны бүрүткээрин РФ-тиң Төп соңгулда комиссиязы үргүлчүлеп турар. Россияның амгы Президентизи Б. Н. Ельцинни, Россия Федерациязының Коммунистиг партиязының удуртукчузу Г. А. Зюгановту, Россияның Либерал-демократтыг партиязының даргазы В. В. Жириновскийни, ССРЭ-ниң сөөлгү Президентизи турган М. С. Горбачевту Россия Федерациязының Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттар кылдыр РФ-тиң Төп соңгулда комиссиязы бүрүткээнин мооң мурнунда парлалга дыңнаткан болгай.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының дыңнатканын езугаар алырга, «Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 35 чүүлүнге дүүштүр Россия Федерациязының Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттар кылдыр Күрүне Думазының депутадыы, генерал Александр Лебедь, делегейге сураглыг карак эмчизи Вячеслав Федоров, «Яблоко» деп хөй-ниити каттыжыышкынның удуртукчузу Григорий Явлинский оларны РФ-тиң Төп соңгулда комиссиязы бүрүткээн.

(РосИТА-СЧТА).

«УРАН ЫРЫМ — УЛУГ-ХЕМДЕ»

Мындыг аттыг мөөрей Улуг-Хем кожуунунуң төвү Шагаан-Арыг хоорайга болуп эрткен. Аңаа республиканың чеди кожуунудан болгаш ийи хоорайларындан композиторлар, ыраажылар киржип, боттарының уран талантызын сонуургаткан. Ылангыя ат-сураа билдингир композиторлар С. Бюрбе, Б. Чүлдүм-Сүрүң, С. Сат, Б. Кенеш, И. Мохов, С. Бадыраа, Б. Чамбыт база аныяк салгалдың В. Серен, М. Дамбаштай оларның талантызын чүгле дыңнап чораан чон оларның боттарын көрүп, күүселделерин магадап дыңнаар аргалыг болган.

Мөөрей-концертке ниитизи-биле 48 чаа ыры кирген. Кандыызын кандыг дээр, уран ыры езулуг Улуг-Хемде деп чүвени көрүкчү бүрүзү бүзүрээн дээрзин айтып каары артык эвес боор. Ынчалза-даа дээрелериниң дээрелери чайгаар үнүп кээр дээрзи билдингир. Ыры чогаадыр талазыбиле бирги черни композитор Б. Кенешке тывыскан («Чаагы — Чодураа», «Улуг-Хемим», «Улуг-Хемниң кожаннары»), ийнги, үшкү черлерни И. Мохов, Б. Чамбыт үлешкеннер. Эң чараш ырыга шүлүк чогаатканы дээш бирги черни К. Натпий-оол бүзүрелдии-биле алган. Ийнги черни А. Монгуш, а үшкүзүнде К-Э. Кудажы.

Кандыг-даа ыры ыраажы чокка ыры болуп, улус чонга бараан болуп шыдавас. Аян үнүүг ыраажылар Ульяна Хертек (Моңгун-Тайга), Алла Казырыкпай (Бай-Тайга), Татьяна Доржу (Кызыл) болгаш өскелер-даа чаа ырларны ырлажып, ооң утказын, аялгазын көрүкчүлерге таныштырган. Чараш үнүүг ыраажыларга сүй белектер, эки күзээшкиннер хөй болганын айтыр аңаар.

Улуг-Хем кожуунунуң чагырга черинниң организастап эртиргени «Уран ырым — Улуг-Хемде» деп мөөрейн бедик деңнелге эрткен.

Олуштай БАИР.
Жюри кежигүнү.

Хайгааралда (ажаалда-азыралда) турар бичии уругларга акша-хөреңги төлевириниң хемчээлдериниң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

«Өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң ажаалдазы чок арткан уругларның социал камгалалының талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглер дугайында» Россия Федерациязының Чазааның 1992 чылдың июнь 20-де № 409 доктаалын Тыва Республиканың саң-хөө талазы-биле бар аргаларын барымдаалап көрбүшаан, күүседир сорулга-биле доктаадырым болза:

1. Ажаалда-азыралда бир уругга аъш-чем, идик-хеп, чиик херексел садып бээринге ажаакчыларга ай санында төлевирниң деңнелин Тыва Республиканың бюджединден акша ап турар бүгү өөредилге албан черлеринге мынчаар доктаадыр:

— школа назыны четпээн уругларга — күш-ажыл төлевириниң айда 5 адаккы хемчээлинге;

— школа назылыг уругларга — күш-ажыл төлевириниң айда 6 адаккы хемчээлинге дең.

Төлевирни өөредилгениң кожууннар, хоорайлар (Кызыл, Ак-Довурак хоорайлар) килдистерин дамчыштыр тыпсыр.

2. Бүгү хевирниң өөредилге-кижизидилгелиг албан черлериниң доозукчуларынга бир удаа акша дузаламчызының дараазында хемчээлин доктаадыр:

— ортумак болгаш дээди профессионал өөредилге албан черлеринге киреред — идик-хеп аймаан садып алырынга күш-ажыл төлевириниң айда 13 адаккы хемчээлинге;

— ажылга кирип, аңаа тургустунуп алырда —идик-хепти, чиик болгаш өскедаа дериг-херекселдер аймаан садып алырынга күш-ажыл төлевириниң айда 55 адаккы хемчээлинге дең.

3. Тыва Республиканың яамылары, Россия Федерациязының Төп банкызының салбыры болур Тыва Республиканың Национал банкызы (Южаков), кожууннар, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайлар чагыргалары хайгааралда турар уругларга пособиелер төлээринге тускайлаан акша-хөреңгилер чогуур сорулгазынга ажыглаттынарын хандырар.

4. Культура, кино болгаш туризм яамызы (Ондар) хайгааралда (ажаалда-азыралда) турар бичии уруглар кино, театрларны, делгелгелерни, музейлерни чаңгыс аай билет-биле садып ап турар, ооң 1 килограммының өртээ амгы үеде 500 рубль азы бот-үнезиниң 12,5 хуузу.

Чоннуң социал камгалалының эрге-ажыынга дүүштүр суук газтың чиигелделиг өртээн үе-чадалар аайы-биле бедидериниң политиказын республиканың Чазаа чорудуп турар. Газтың чиигелделиг өртээниң болгаш ооң тургустунган бот-үнезиниң аразында ылгалды республиканың «Тыва газ» бүдүрүлге черинге төлеп дуглаары республиканың бюджединге улам-на нарын болу берген. Ол сорулгага 1995 чылда бюджеттен 6,1 миллиард рубль түңнүг акша-хөреңгини тускайлап үндүрген.

Суук газка чарыгдалдарның улам-на көвүдээнин, а ол ышкаш республика бюджединиң бар аргаларын барымдаалап көргеш, Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Баллоннарга болгаш мөөң савадан чонга садып турар суук газтың 1 килограммының чиигеткен өртээн (немелде өртектиң үндүрүү-биле кады) 1996 чылдың апрель 25-тен эгелеп 1500 рубль хемчээлдиг кылдыр доктаадыр.

Чурттакчылыг черниң девискээринге баллоннарда суук газты садарда, ону чедирип бергенининг чарыгдалдарын хереглекчилер немей төлээр.

2. Тыва Республиканың Саң яамызы сайгарган суук газтың бот-үнезиниң болгаш чиигелделиг өртээниң аразында ылгалын республиканың «Тыва газ» бүдүрүлге черинге (немелде өртектиң үндүрүү чокка) төлеп дуглаар.

Тыва Республиканың Саң яамызы, республиканың «Тыва газ» бүдүрүлге чери суук газ дээш эгидиишкиннерни дуглаар немелде акша-хөреңгилерни тывар талазы-биле хемчеглерни алыр.

3. «Чонга садар хөмүрдаштың, одаар ыяштың болгаш суук газтың өртектерин бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 1995 чылдың июнь 3-те № 264 доктаалын болгаш «Мөөң савалардан чонга садар суук газтың өртээн доктаадыр дугайында» 1995 чылдың ноябрь 13-те № 658 доктаалын күш чок деп санаар.

Ш. ООРЖАК.

Тыва Республикага үерлээшкинге удур соңгаарладып болбас хемчеглер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1996 чылдың апрель 19. № 172. Кызыл хоорай.

Республиканың чүрттакчылыг черлерин болгаш улус ажыл-агый объектилерин үерлээшкинден камгалаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. 1996 чылда Тыва Республиканың девискээринге үерлээшкинден камгаланыр талазы-биле бирги ээлчегде чорудар ажылдарның даңзызын бадылаар (кошкан).

2. Тыва Республиканың Долгандыр турар хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамызы, Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы, Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы, Тыва Республиканың Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызы, Тыва Республиканың суг курлавырларының талазы биле комитеди, Тыва Республиканың Хамааты камгалал херектериниң онза байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладыр талазы-биле комитеди, өске-даа яамылар болгаш ведомстволар, кожууннарның болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларның чагырга даргалары 1996 чылдың май 1-ге чедир хоорайларны, чүрттакчылыг черлерни болгаш улус ажыл-агый объектилерин үерлээшкиниин үргедекчи салдарындан камгалаар талазыбиле соңгаарладып болбас хемчеглерниң планын ажылдап кылгаш, комплекстиг ол ажылдарны боттандырып эгелээр.

Үерлээшкиң эгелегиже камгалал плотиналарын болгаш дамбаларның (чалдарның) бүрүн бүдүн турарын белеткээринче, суг эрттирбес болгаш суг эрттирер тудугларның ажылынче онза кичээнгейни угландырар. Бо ажылдарны чорудуп турар үеде эргежок чугаа апарган таварылгада, доктаатхан чүрүмүнү езугаар, үерлээшкинге удур соңгаарладып болбас хемчеглерни боттандырары-биле өнчүнүн хевири хамаарылга чокка бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның специалистерин, техниказын база тудуг материалдарын каара гудар.

3. Үерлээшкинден камгалал талазы-биле бирги ээлчегниң хемчеглериниң даңзызында киирбээн ажылдарны чорудары-биле үерлээшкинге чедир үеде бүгү акша-хөреңгини яамылар болгаш ведомстволар — суг эрттирер черлернин болгаш камгалал тудугларның баланс тудукчулары тыпкан турар.

4. Экономика яамызы (Бегзи), Саң яамызы (Нүрсат), кожууннар чагыргалары «1993-1996 чылдарда Тыва Республиканың күрүнениң экология Программазының дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 1993 чылдың март 19-та хүлээп алганы № 99 доктаалынга дүүштүр 1996 чылда үерлээшкинге удур соңгаарладып болбас хемчеглерни чорудары-биле Тыва Республиканың суг курлавырларының комитединге 996,3 млн. рубльди, ооң иштинде республика бюджединден 500 млн. рубльди, Эрзин кожуунунуң бюджединден 140 млн., Бай-Тайганыңдан — 100 млн., Сүт-Хөлдүүнден — 156,3 млн., Бии-Хемнииден — 50 млн., Кызыл кожуундан — 50 млн. рубльди хүваап бээр дугайында айтырыгны шиитпирлээр.

5. Үерлээшкинге удур хемчеглерге 980 млн. рубльди тускайлап бээр дугайында айтырыгны Россия Федерациязының Хамааты камгалал херектериниң, онза байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладыр талазыбиле ямыгга база Россия Федерациязының суг ажыл агый талазы-биле комитединге шиитпирлээрин Тыва Республиканың суг курлавырларының талазы биле комитединге (Камзалаков) дагзыр.

Бо доктаалдын күүселдезинге контрольду Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы, Тыва Республиканың үерге удур комиссиязының даргазы В. О. Оюнга дагзыр.

Ш. ООРЖАК.

* * *

ТАЙЫЛБЫР: 1996 чылда Тыва Республиканың девискээринге үерлээшкинден камгалал талазы-биле бирги ээлчегниң хемчеглериниң даңзызын Тыва Республиканың Чазааның 1996 чылдың апрель 19-тагы № 172 доктаалы-биле бадылаан. Ында айтыл турарыбиле алырга, Эрзин кожуун Мөрен суурну үерлээшкинден камгалаары-биле 290 млн., Чаа-Хөл кожуун Ак-Дуруг суурну үерден камгалаары-биле 190 млн., Бай-Тайга — Барлык хемниң үеринден Шуй суурну камгалаары-биле 204 млн., Чаа-Хөл кожуун Булун-Терек суурну үерден камгалаары-биле 207 млн., Сүт-Хөл кожуун Хемчик хемниң үеринден Ишкин суурну камгалаарынга 314,3 млн., Сүт-Хөл кожуун Алдан-Маадыр суурну үерден камгалаарынга 306 млн., ол-ла кожуун Ак-Даш суурну камгалаарынга 237 млн., Кызыл кожуун Куңгуртуг суурну үерден камгалаарынга 40 млн., ол-ла кожуун Каа-Хемниң Көк-Тей паромунуң чанында эриктерни быжыглаарынга база хемниң үнүн эдип-чазаарынга 98 млн., Бии-Хем кожуун Туран хоорайны үерден камгалаарынга 90 млн. рубльди чарыгдаарын көргеп.

Ниитизи-биле үерлээшкинге удур хемчеглерге республика 1976,3 млн. рубльди чарыгдаар.

Чонга садар суук газтың чиигелделиг өртээн бадылаар дугайында.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1996 чылдың апрель 19. № 179. Кызыл хоорай.

Суук газтың бот-үнези 1995 чылда өскенин Тыва Республиканың Чазаа демдеглеп тур. Республиканың чону суук газты чиигелделиг өртек-биле садып ап турар, ооң 1 килограммының өртээ амгы үеде 500 рубль азы бот-үнезиниң 12,5 хуузу.

Чоннуң социал камгалалының эрге-ажыынга дүүштүр суук газтың чиигелделиг өртээн үе-чадалар аайы-биле бедидериниң политиказын республиканың Чазаа чорудуп турар. Газтың чиигелделиг өртээниң болгаш ооң тургустунган бот-үнезиниң аразында ылгалды республиканың «Тыва газ» бүдүрүлге черинге төлеп дуглаары республиканың бюджединге улам-на нарын болу берген. Ол сорулгага 1995 чылда бюджеттен 6,1 миллиард рубль түңнүг акша-хөреңгини тускайлап үндүрген.

Суук газка чарыгдалдарның улам-на көвүдээнин, а ол ышкаш республика бюджединиң бар аргаларын барымдаалап көргеш, Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Баллоннарга болгаш мөөң савадан чонга садып турар суук газтың 1 килограммының чиигеткен өртээн (немелде өртектиң үндүрүү-биле кады) 1996 чылдың апрель 25-тен эгелеп 1500 рубль хемчээлдиг кылдыр доктаадыр.

Чурттакчылыг черниң девискээринге баллоннарда суук газты садарда, ону чедирип бергенининг чарыгдалдарын хереглекчилер немей төлээр.

2. Тыва Республиканың Саң яамызы сайгарган суук газтың бот-үнезиниң болгаш чиигелделиг өртээниң аразында ылгалын республиканың «Тыва газ» бүдүрүлге черинге (немелде өртектиң үндүрүү чокка) төлеп дуглаар.

Тыва Республиканың Саң яамызы, республиканың «Тыва газ» бүдүрүлге чери суук газ дээш эгидиишкиннерни дуглаар немелде акша-хөреңгилерни тывар талазы-биле хемчеглерни алыр.

3. «Чонга садар хөмүрдаштың, одаар ыяштың болгаш суук газтың өртектерин бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 1995 чылдың июнь 3-те № 264 доктаалын болгаш «Мөөң савалардан чонга садар суук газтың өртээн доктаадыр дугайында» 1995 чылдың ноябрь 13-те № 658 доктаалын күш чок деп санаар.

Ш. ООРЖАК.

СОВХОЗУ ДЭЭШ...

Сүт-Хөл кожуунуң «Алдан-Маадыр» совхозтуң аныяк малчыны Оолак Кочаевич Монгуш өскен-төрээн совхозунга 1977-1983 чылдарда чылгычылап, эш кадарчылап, өртээн чылдың эгезинден эгелээш, ийи дугаар төрүүр 253 хойну хүлээп ап, улуг кадарчы боон ажылдап турар. 1995-96 чылда аныяк малчын кышты хүр-менди ажып, төрүүр 253 хойдан 280 чаш мал төлүн ап, мурнакчы малчыннарның одурүүнга кирип, кызымак ажылдап турарын демдеглевес арга чок.

О. К. Монгуштун эки көргүзүглерни чедип ап турарынга ооң өөнүң ишти Роза Адар-ооловнаның үлүгхуузу улуг. Эрткен чылын 18 тонна сигенни, 20 тонна өдекти Кара-Дагның Белдир деп черде белеткеп алгаш, кыжын ындыг-ла улуг бергелерге таварышпааннар.

Бо чылын төрээн 280 хураганны совхозунга онча-менди хүлээдир сорулганы салып алган тура-соруктуг ажылдап, келир кыштаглаашкынга амдан эгелеп белеткеп ажылдарын чорудуп эгелээн, чижээ, 20 тонна ажыг өдекти, кодан девискээрин аштап-арыглап, үүрмек септелгелерни кылып, мал чеминге хереглээри-биле 20 тонна сигенни белеткеп алырын аныяк малчын планнап турар.

Малчынның эки ажылдаарынга совхозтуң удуртулгазы, мал ажылының кол специалистери эвээш-биче-даа болза дузаны көргүзүп, аъш-чем, сиген-ширбиил, дус болгаш эм-таңны үзүктелиишкин чок көргүзүп турар.

Оолак Кочаевич хоюн чайгы үеде Манчүректиң чечек-чимистиг одарларынга семирткеш, келир кышта моон-даа эки көргүзүглерлиг болур дээш улуг сорулганы салып алган, тура-соруктуг ажылдап турар. Ниитиниң ажыл-хөрээ дээш боттарынга быжыглаан хойларын, оларның чаш хураганнарын чангыс-даа баш чидириг чок камгалаар хүлээлгелиг ажылдап турар.

Светлана САРЫГЛАР.

АДАЗЫ — ЧОЛДУГ МАЛЧЫН

Профессионал мергежилинге ак сеткилдиг, эрге-хоойлужудулгага дүрген өөренчел улуска бүзүрел бөгүнде улгаткан. Өвүр кожуунуң сумуларының чаңгырга даргаларын чон ону барымдаалап соңгаан. Чижээ, Саглы суму чагыргазының даргазы Ш. Н.-Б. Саая албан черлерининг, организацияларның, балдырлыгшыырак араттарның күжүн мөөнөп, көдээниң хөй талалыг нарын айтырыгларын кызымаккай шиитпирлеп турар.

Суму чагыргазының даргазының адазы Начын-Бора Саая мал өстүрүп ажаарының талазы-биле тергиннерниң бирээзи чораан, барык сагыш ышкаш, төрүмелинден малчың уктуг.

— Хууда дузалал ажыл-агыйывыста он шаа аъттыг, элээн каш шээр малдыг бис — деп, Шолбан Саая мецээ сонуургатты.

Аът-хөлдү колдуунда кызыгаар камгалалынга, оорларны сүрүп тударынга, читкен мал-маган истеп-сүрериге ажылган турарын ол онзалап демдегледи.

Арапчор ОКСУР.

«ЧАГЫДЫЛГА - 96»

ӨРЕЗИ-БИЛЕ ТӨНДҮР САНАШПААН

Тес-Хем кожуунуң чонунуң, албан, бүдүрүлге черлериниң талазындан солун, сеткүүл чагыдылгазынга идепкей чок киржип турарын эскерип чор мен.

Кожуун иштинде бирги чартык чылда «Шын» — 408, «Эне сөзү» — 354, «Тываның аныяктары» — 52, «Тыва Республика» — 73, «Центр Азии» — 10, «Кадын» — 9, «Хем-Белдири» — 31, «Сылдысчыгаш» — 113, «Эфир» — 14, «Тувинская правда» — 80 экземпляр чагыттынган. А кожуунуң чурттакчы чонунуң саны — он бир муң ажыг.

Мурнуку чылдарда солун чагыдылгазын чээлиге кылып берип турдувус. Ооң үжүрүндан хөй өрге дүштүвүс. Дыка хөй черлер биске шилчидип бээр өре акшазы-биле ам-даа үзе санашпаан. Чижээ, эрткен чылдың бирги чартыында Хомушку Чүргүй-оол аттыг коллективтиг ажылагый 6 млн. 625 муң, «Чодураа» — 21 млн. 200 муң, көдээ ажыл-агый эргелели 795 муң, кожууннуң культураа килдизи 1 млн. 726 муң 140, чагырга чери 1 млн. 343 муң 336 рубль өрезин бөгүнге дээр төлевээн.

А 1996 чылдың бирги чартыында кожно 2 млн. 400 муң, Берт-Даг суму чагыргазы 1 млн. 79 муң 600 ыында ортумак школа 2 млн. 92 муң 480, «Саяна» ясли-сад 880 муң, кожуунда күрүнениң үндүрүг инспекциязы 1 млн. 180 муң 600, Шүүрмак суму чагыргазы 3 млн. 200 муң, Үк Шынаа чагырга чери 2 млн. 600 муң рубль өрезиниң ниити түңү 4 млн. 369 муң 894 рубль чедип турар.

Бо хүннерде чиигелделиг чагыдылга чоруп турар болгай. Ынчангаш федералдыг почта эргелелинче үстүнде ады үнген өрелиг ажылагыйлар, албан черлери дарый санажылганы кылып ап, чиигелделиг чагыдылганы кылып алырынче бүгү-ле албан черлерин, хууда чонну кыйгырып тур бис.

Виктор ПУРЗАТ,
Почта белдирииниң начальниги.

ДЕТКИМЧЕНИ КӨРГҮЗЕР

Рынок экономиказының бо берге үезинде шалын акшазы өй-шаанда үнместей бээри-биле совхозтарның, бүдүрүлгелерниң сан-хөө талазы-биле сандаргаг байдалындан солун, сеткүүл чагыдып алырынга бергедээшкиннер тургустунуп келген. Чагыткан солуннарның саны чылдың-на эвээжеп турары чажыт эвес.

Эрткен болгаш бо чылды денней көөрге, кожуунда чагыттынган тус черниң солун, сеткүүл саны 1963 турганындан 873 кылдыр эвээжээн, төп солуннар 356-дан 152, журналдар 535-тен 147 экземпляр чедир кызырылган.

Бо хүннерде чиигелделиг чагыдылга чоруп турар. Сөөлгү хонуктарда «Шынны» 13, «Эне сөзүн» 6, «Тыва Республика» 5, «Эфир» 8, «Сылдысчыгаш» 1, «Хем-Белдири» 2, «Центр Азии» 1, «Тываның аныяктары» 2, төп солуннар, журналдар 34 экземплярны чиик өртекбиле чагыткан. Албан черлеринде чаңгыс-даа чагыдылга чок. Үе-шак эрттирбейн, чиигелделиг чагыдылганы кылып алырын сүмелеп тур бис.

Амдыызында бистиң кожуунда пенсия, пособие акшазын почта эргелели чедир үлевейн турганындан солун чагыдылгазында бергедээшкиннер тургустунуп турар. Ынчангаш чагыдылганы организастаарынга тус чер чагыргалары деткимчени көргүзери күзенчиг.

Сүүкей КЕШПИ.
Эрзин кожуун.

КВИТАНЦИЯНЫ АЖЫГЛАҢАР

1996 чылдың ийиги чартыында төп болгаш республика солуннарынга, журналдарынга чагыдылга апрель 1-де эгелээн болгай.

«Шынның» 1996 чылдың ийиги чартыында чагыдылга өртээ мындыг:

өнчү хевириниң хамаарылга чокка бүгү организацияларга, албан черлеринге, бүдүрүлгелерге, ажыл-агыйларга

6 АЙДА ЧАГЫДЫЛГА ӨРТЭЭ— 100 МУҢ РУБЛЬ.

Тус хууда чагыкчыдарга

6 АЙДА—60 МУҢ РУБЛЬ,
3 АЙДА—30 МУҢ РУБЛЬ.

«Тыва парлалга» бүдүрүлгезиниң Кызыл хоорайда болгаш Каа-Хем суурда киоскилеринден боду алыр кылдыр чагыдылга

6 АЙДА—48 МУҢ РУБЛЬ,
3 АЙДА—24 МУҢ РУБЛЬ.

АБОНЕМЕНТ на газету ШЫН (индекс издания)

Количество комплектов

на 199 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда (почтовый индекс) (адрес)

Кому (фамилия, инициалы)

доставочная карточка

на газету ШЫН (индекс издания)

ПВ | место | литер

Стоимость: по каталогу ____ руб. ____ коп. за доставку ____ руб. ____ коп. Количество комплектов

на 199 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда (почтовый индекс) (адрес)

(фамилия, инициалы)

ЧЕЧНЯДА БЕРГЕ БАЙДАЛ

МОСКВА. (РосИТА — СЧТА). Чечен Республиканың чөрүлдээни тайбың шиитпирлээр талазы-биле Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцинниң чарлаан программазынга дүүштүр Чечняда федералдыг күштернин галазындан дайын чорудулгаларын соксатканы, ук программаны амыдыралга боттандырар сорулгалыг күрүне комиссиязын РФ-тиң Чазааның Даргазы В. С. Черномырдин баштадыр тургусканы билдингир болгай.

Чечняда чөрүлдээни тайбың шиитпирлээринин чорудулгазын үзер азы моондактаар сорулга биле дээрбечи, үргедекчи, өлүрүкчү хөделиишкиннерни Дудаевтиң талалакчылары сөөлгү хүннерде улам-на күштелдирген. 1996 чылдың апрель 16-да федералдыг шериглернин колонназынче Дудаевтин дээрбечилери кедээшкин-биле халдаашкын кылган түңнелинде 76 солдаттар, оон аңгыда оларның 15 иелери өлүрткен болгаш хөй кижи балыгланган. Дерзии халдаашкынны Дудаевтиң дузалакчызы кедергей араатанзыг Шамиль Басаевтин удуртуп турганы ам билдине берген.

1996 чылдың апрель 21-ден 22-же дүнезинде федералдыг шериглернин ракета-бомба согуушкуннарының түңнелинде Джохар Дудаев өлүрткен деп медээ дынналы берген. Ындыг-даа болза Дудаев эвес, а өске кижи өлүрткен деп медээни дудаевчилер бодунун радиостанциязын дамчыштыр тараткан. Дудаевчилерниң ортузунга тергиидел дээш демиселдин амгы үеде эгелээнин бадыткаан медээлер база бар. Чижээ. Дудаев федералдыг шериглернин боолаашкынының түңнелинде өлген эвес, а дээрбечилер боттары ону өлүрүп каан деп медээни Франс пресс агентилелдиң корреспондентизи дамчыткан.

Джохар Дудаевтиң өлүрткени шын болза, Чечняда байдал үндезини-биле өскерлир деп, чамдык хайгаракчылар санап турар. А өскелери — хамык ужур кым-бир кижиде эвес, а политикада, ынчангаш Дудаевтиң өлүрткени бир эвес бадыткаттынар болза, Чечняда байдал улам нарыылаар деп санап турар. Чечен Республикада байдал моон соңгаар кандыг угланыышкынныг болурун үе көргүзе бээр.

* * *

РосИТА-СЧТА-ның дыңнаткаңын езугаар алырга, Джохар Дудаевтин езу-чурумунга удурланышкак Чечен Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Б. Джамалхановтуң амы-тынынга халдаашкын болган. Чечен Республиканың Чазааның херектер эмгелээр эргелелининг немей тодаргайлап айыткынын езугаар алырга. ЧР-нин Чазак Баштыңының оралакчызы Б. Джамалханов кажан Грозный хоорайның чоогунда М. Калинин аттыг суурга чорда, олче хенертен халдаашкынның үезинде билдинмес кижилер ону автоматтар-биле дорт боолаан болгаш аар балыглаан. Чечняның Чазак Баштыңының ийи камгалакчылары халдаашкын үезинде өлүрткен.

Б. Джамалхановту эмнелге чериниге чедирген соолүнде, дорт шак ажыг үеде кезиш эмнээшкин кылган. Эмчилернин сөөлгү дыңнадыын ёзугаар алырга, балыгланган кижиниң амы-тыны өлүмден чайлаттынган. Чечен Республиканың Чазааның медеглээни болза: Чазак Баштыңының оралакчызының амы-тынынче халдаашкын — Чечняда [illegible] тайбын шиитпирлээрин моондактаарынче угланган.

КЫЗЫГААР СУУРЛАРГА УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

Кызыгаар кожууннар политиктиг туруш-байдалыбиле онза ылгалдыг. Кыдыг девискээрлерниң чогумчуланы, бүзүрелдиг бижырымчылалдыы кожа-хелбээ ийи чүрттүң хамаатыларының билчиишкиннеринден дорт илереттинер. Тывада база ыңдыг. Мурнуу кожуннарывыс, ылаңгыя Моолдун кызыгаар аймаабиле аал-одээ барык «чаңгыс паш» Өвүр ол дугайын хереченилеп турар. Чүге дээрге кожуун төвү-биле чоруккерек кылыр, аңаа эмчиге шинчидер дээн торгалыгжылар, чаа-сууржулар, ак-чыраажылар кожа күрүнеңиң деңнелинче чоокшулаашкын кезик-чамдыы-биле хандыртының турган-даа болза, ол хувискаал онза айыылдыг, хөй ышкындырыглыг деңнелди болдурган. Оон көскү бир чижээ болза, амыдыралдың шылгаттынган тыва хевириниң таптай бастырганы.

Өг-бүле, арбай-суму бүрүзү дем-билезин кадып алгаш, мал, чер, аңныыр-тывыш, ажык-кончаалыг сайгарлыышкыннар, олча-ажыктың өске-даа хевирлерин дамчыштыр боттарын хандырып шыдап чораан. Агаар-бойдузу кадыг-дошкун оран-девискээривиске ажыглап чораанывыс өг-ораннар, идик-хептер, эдилелдер, аъш-чемнер бо хүннерде ховартаан. Изиг-сооктуң хонукта, чамдыкта шакта каш өскерлир амплитудазынга дүүшкек ийи чеңнериниң оң, солагай талаларын, чамдыкта иелдирзин хары угда берзенир, эдектерин астыр (таарыштыр быжып даараттынган) эптиг хевивисти, кидис энчектервисти катап будүреринге херек үлетпүр технологиязы туттунуп күш четтинместээн. Өг-бүле, арбан деңнелинге бичe будүрүлгелер, сайгарлыкчы чоруктар хелбээ-биле кагдынарга, амыдыралдың тыва будүш-байдалы дорайтап батпайн канчаар.

Тыва Республика казып болбаазырадыр эртинелер, хөй арга-ыяш, балык-байлаңбиле байлак. Ынчалза-даа чиг эттин чүгле курлавыры болуп (хомуданчыг болбайн канчаар!) ол артпышаан. Шаг-үениң эң берге талаларыы шылгай бээрге, саң-хөө капиталы, кур хөреңги, саарылга фондулары, элезинкумда суг ышкаш, чер иштинче чидир ага берген.

Президент, Чазак Баштыны Ш. Д. Ооржак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдер дээш улуг күжениишкин-биле ажылдап турар. Чер-черлерге тургустунуп эгелээн бичe будүрүлгелер, садыгбүүзелер ол дугайын хереченилеп турар. Ак сеткилдиг адаан-мөөрей, чижилге бараанныг продукциянын шынарын экижидиринге чедирер. Арбаннар, сумулар чагыргаларының даргалары, чон дээш амыр-дыжын харамнанмайн чоруур сайгарлыкчылар патриотчу кедүрлүүшкүн-биле шимченир болза, дем-билевис улгадыр, диленир чоруктуң оруу кызырлып төнер.

Даштыкы күрүнелер-биле экономиктиг харылзааларга К. А. Бичелдей делгереңгейин-биле доктааган. Бичe буурай Тываны даштыкы чурттар ам-даа эки билөейн турар. Харылзааларның аңгыаңгы адырларын дамчыштыр политиктиг, дипломаттыг чорудуглар маңаа эң кол болуп турар. Бистиң дугайында хөйнүң, шынны даштыкыже үндүрери, нептередири тынар агаар ышкаш херек.

КНО-да каттыжып киреэн күрүнелерниң бөлүүнде Тыва Республика амдыызында чоруп турар. Каттышкан Нациялар Организациязынче чоокшулаары, тыва кижилерниң тайбың, күш-ажыл-гыр, экиргек, эптиг-ээлдек бүдүш-байдалын шынзыдып көргүзери республиканың хамааты бүрүзүнүң күзел-чүткүлү. Кижи биле бойдустуң таарымчалыг деңзигүүрүн тудар талазы-биле көшкүн араттың этнопсихологиязы будүң октаргай болуп турар.

РФ-тиң база Тыва Республиканың Конституцияларының карышкактарының дугайында айтырыгларны К. А. Бичелдей делгереңгейи-биле тайылбырлаан. Чөрүшкектер элээн каш болуп турар. Оөң кол чылдагааны бистиң Конституциявысты мурнай бадылаанында-даа эвес. Кол барымдаалар болза, ТАРның дуржулгазын, тус черниң өске девискээрлерге каптаттынмас ылгавыры болуп турар. Депшилгелиг чурттарның дуржулгазын, тыва чоннуң эрги езу-чаңчылдарын, уран угаадыгларын барымдаалаар чоруктар Тыва Республиканың Үндезин Хоойлузунда чугулалап барымдаалаттынган.

Суд, прокуратура болгаш өске-даа юридиктиг органнарның бир кезек чамдык чүүлдериниң дугайын Конституцияга эде көрүп, чоокшулаштырып болбайн аан. Болуушкуннарның түңнели ол дораан көзүлбес байдалдар турар. Оларның эчис сорулгазын чурттап эрткеш көрүп болур.

Ужуражыышкын үелеринде Президентиниң, Чазактың ажыл-херектеринге дорт хамааржыр айтырыгларны база көдүрген. Ылаңгыя автоорук аргыштырылгазының, телефон харылзаштырылгазының дугайында. Кызыгаар чанында сууларның чурттакчыларының айтырыгларын Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак эң чугула кылдыр көрүп турарын К. А. Бичелдей чүүлдүгүнүүшкүн-биле демдеглээн. Ылаңгыя Дус-Даг оруунга чедер оруктар эки туттунган (ыраа ажырбас), доскуул чок болур болза, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Чаа-Хөл кожууннарның дуспан алырынга эптиг, камналгалыг, езу барымдаалаар чоруктан камгалалдыг апаар.

Президент биле Дээди Хурал Даргазының аразында билишпейн баар чоруктарның дугайын боттуг тайылбырлаарын өвүржүлер негээн. К. А. Бичелдейниң демдеглээни болза, Ш. Д. Ооржак-биле ажылдап болурунуң бүгү талалары бар. Шериг-бол Дизижикович Росспяның, Тыванып шылгараңгай ажылдакчызы, Даштыкының, ХКД-ниң көскүлең политиктери, хөрецгитеннери Тыва, «Сибирь дугуржулгазы» девискээр каттыжыышкыны-биле политиктиг, экономиктиг харылзааларның моон соңгааргы магадыладарын Президентиниң дамчыштыр чорудар.

Ынчалза-даа чүгле хууда эрге-ажыктарын хараар, политиктиг капиталын иштен алыры-биле билдингир күштер Ш. Д. Ооржактың көрүүшкүнүн меңээ удур тургузуп турар. Ажыл-чорудулгаларга дилээшкиннер, ыначе чоокшулажыышкын каалама орук эвес. Бо талазыбиле астыгыышкын турун келир болза, Тыванып эргеажыктарынга эң хоралыг. Чамдык күштериң ол дугайын херекке шуут албайн турары хомуданчыг-даа, ыядынчыг-даа.

РФ-тиң Президентизиниң соңгулдаларының бүдүүзүндe Россияның политиктиг күштери Б. Н. Ельцинни чамдыкта шимчээр арга чок кылдыр ыйып-кыып алганы көстүп турар. Кезек баяатаннар канчаар-даа чаңнап турар апарган. Биче буурай Тыва Республиканың удуртукчулары бир демниг хөделбес болза. Ш. Д. Ооржактың уран болгаш тывыжык аргалар-биле тудуп алгаы, ээлеп, камгалап турар туружу нарыыдап болур. Ол чорук меңээ кажан-даа күзенчиг эвес.

Дээди Хуралдың Даргазы эрге-хүлээлге салган сорулгамга дугжүп турар. Ол дээрге бедик албан-дужаал. Чонның эрге-ажыктарынга билиглеримни, күжүмнү үндүреринге ук эрге-хүлээлге долу болгаш бүрүңү-биле четчип турар. Үзел-бодалдарымның, чугаа-домактарымның кезик-чамдыызын чемдийтир тыртып, хажыдың турарларга удур харыларны массалыг информацияның чепсектеринге чедирбес-даа апарган мен.

Мындыг айтырыг база салдынган. Тала-дугай, дөргүл-торел, чер-чурт тыртар чоруктарның ең таарымча чок болуп турарын К. А. Бичелдей чугулалап демдеглээн. Ол байдалдарга сы туттурары дээрге-ле, хол-будун хүлүдүп алырындан дора болуп турар, удуртукчу кижи бодунуң иштики хостталгазын үүрмектей бээрге, ооң санап турары-биле алырга, кайы-даа деңнелдиң албан-хүлээлгезин күүседиринге улуг шаптыктарны тургузар.

Президентиге, Чазакка тургузар айтырыгларны К. А. Бичелдей кичээнгейлии-биле ужуражыышкыннарга дыңнаап, хүлээп алган. Президентиниң толээлерин, чагырганың, арбаннарның даргаларын бо ажылга адрестиг кииришгирерин ол сүмелээн.

Россия-тыва кызыгаарының ийи талаларынче доктаамал эртер шынзыганың демдеглел шөлүн элээн каш арынларлыг кылырының, мал оорунуң болгаш шиитпирлээр политиктиг айтырыгларның өске-даа талаларынга К. А. Бичелдей доктааган. РФ-тиң Федерация Төвүлелиниң кежигүнү эрге-хүлээлгени дамчыштыр ону чорударын ол дыңнатkан.

Арапчор ОКСУР.

ЫДЫКТЫГ ХҮЛЭЭЛГЕВИС

(Апрель 10-дан октябрь 10-га чедир өртте айыылдыг үе)

Арга-арыг — бистиң өнчүхорецгивис, оңу өртten камгалаары — бистиң чүртувустуң хамааты кижи бүрүзүнүң ыдыктыг хүлээлгези. Өрт, ылаңгыя арга-арыг орттери бүгү-ниитиге хоралдыг, ооң уржуктары ниитилел хөгжүлдезинге, долгандыр турар хүрээледи камгалаарынга улуг когаралды болдуруп турарын өөренип көргеш, Сүт-Хөл кожуун чагыргазының коллегия хуралының шиитпиринге үндезилээш, кожуун чагырыкчызы тускай доктаал үндүргеп. 1996 чыллың апрель 10-дан октябрь 10-га чедир үени кожуун девискээринге арга-арыгның өртке айыылдыг үези деп санаан, арга-арыг орттерин баш бүрүнгаар болдурбас, өрт болган таварылгада оңу ажүрерин организастаар база удуртур талазыбиле кожуун штавын 15 кижи составтыг кылдыр, ооң даргазынга Валерий Шагдырович Монгушту — кожуун оралакчызы (амгы үеде ооң чагыргазының даргазының хүлээлгезин күүседип турар) соцгаан.

1996 чылдың апрель 15-ке чедир тус-тус чагырга девискээрлериңге өрт ажүрерин организастаар талазы биле штабтарны тургузарын черлерде тус черниң чагырга даргаларынга, ыяш белеткен турар биче будүрүлгелерге, арат-тараачын ажыл-агыйларга, организацияларның удуртукчуларынга, хамаатыларга боттарының быжыглаттынган участоктарының ашталгазын доктааттынган негелделерге дүүштүр доктаамал тургузарын дааскан, ооң биле чергелештир совхозтар директорларынга, колхоз даргаларынга штабтың негелделин елүгаар быжыглаттынган участоктарны хайгаарап коорүнге, орттер ажүрерининге транспортту бээрин, хайгаарад чок черге савап, куу сиген, хараган, бок чүүлдерин болгаш өске-даа чүүлдерни орттедирин болдурбазын, өрт болган таварылгада өрт ажүрери-биле мөөңнеттинген кижилерни транспорт-биле чедиреринге, аъш-чем-биле хандырарын дааскан.

Өөреникчилериң походче ерт айыылдының үезинде ылаңгыя апрель, май айларда удуртукчу башкы чокта чоруурун хорун каан. Өрт болдурганыңга буруулуг кижилерни тодаралыр, истээр херек онаар хемчеглерни алырын кожуун чагыргазының ИХК-ниң начальныгы Орлан Нитович Сарыгбайга дааскан.

Штабка, бойдус камгалал эргелелиниң инспектору Сүт-Хөл арга-арыг, ыяш ажылагый салбыры малчыннар өөреникчилер, ажылчың коллективтериң ортузунга арга-арыг орттерин болдурбазының талазы-биле тайылбыр ажылын, көскү болгаш аас агитациязын өрт сезопунуң үезинде доктаамал чорударын доктаалдың күүселдезин хыналдага алырын кожуун питавынга дааскан.

Моңгуш ДАДАР-ООЛ.

БОДУВУСТАН ХАМААРЖЫР

Эрткен 1995 чылда Тыва Республикага ниитизи-биле 897 өрт болган. Оон күрүнеге болгаш чурттакчы чонга чедирген когаралы 1 миллиард. 840 млн. 353 муң рубль болган. 1994 чылга деңнээрге, 2,8 хуу өскенин көргүзүп турар. Өрт айыылындан шупту 24 кижи амы-тынындан чарылган.

Ам бо Күске чылында, чаңгыс январь айда безин 43 өрт демдеглеттинген. Оон когаралы 273 млн. 780 муң рубль болган. Өртке 6 кижи амы-тынындан чарылган болгаш 2 кижи чалбышка өртенип, аар кемдээщкинин алган.

Бо болган өрттерни анализтеп, чылдагаанын тодарадып көөрге, хүн келген тудум оон хай-халавы улгадып, кижилериң амы-тынынга айыылдыг байдалды тургузуп турары дүвүренчиг. Ынчангаш кижи бүрүзүле ол чидиг айтырыгны шиитпирлээр дизе, баш бурунгаар өрттү болдурбайн, аңаа удур дүрүмнерни шыңгыы сагыш, бот-харыысалгазын улгаттырып, от-биле оваарымчалыг болуру чугула.

Ону болдурбазы-биле Күрүнеңиң өртке удур албан эргелелиниң ажылдакчылары чон аразынга массалыг тайылбыр ажылдарын чорудуп, бажын-балгаттың болгаш будүрүлге, организация черлериниң өртке удур камгалалын кылың чорутпаан удуртукчуларны база харыысалгалыг кижилерни хоойлуга онаап, акша-шалыңын казып, торгап-даа турар. Ынчалза-даа олар кижи бүрүзүнүң базымын, үүлгедиин хайгаарап шыдавазы билдингир.

Соок дүжүп, одалга системазын ажылгап эгелээн соонда, кышкы үеде болуп турар өрттерниң хөй кезии кижилернин боттарының буруузу-биле өөскүп турары хомуданчыг. Ылангыя печканың шын эвес тургузуундан өрттер болуп, мынчага дээр соксаал чокка уламчылап тураы ковудээн. Чижээлээрге, Чаа чылдың баштайгы хүнүнде Танды кожуунуң Бай-Хаак суурга Тайбың кудумчузунуң 4 дугаар бажыңга өрт үнүп, хамааты Ворожейканың чурттаар оран-савазы өрттенип калган. Өрттүң өөскүп үнген чылдагааны, печканың шын эвес тургузуундан болган. Дараазында ындыг чылдагааннар-биле январь 8-те Черби суурнуң Лесная, 5-те чуртталга бажыңы, январь 14-те Тожунуң Тоора-Хемге Рабочая, 3 дугаар бажыңның херим иштинге бажыңы база январь 23-те Каа-Хемниң Сарыг-Сеп суурунуң Калинин 12 дугаар бажыңында дагаа кажаазы хып турда, үезинде келген өрт шериглери шалыпкыны-биле өжүрген.

Шак мындыг чылдагаанынар-биле өрттү болдурбас дизе, баш бурунгаар печканы кышка удур белеткен, септедип алыры кажан-даа артык эвес. Одалга сезону эгелээринiң мурнунда печканың ыш үнер хоолайын аштап арылдаваан болзунарза, өртке удур дүрүмнерни долузу-биле сагывайн турарынар ол. Чедир кыппаан чүүлдер, хоолайдан көстелип үнгеш, өрт үндүрүп болуру чугаажок. Печка одап каан турда, бажың-балгатка бичии чаштарны хайгаарал чокка артырбаңар. Чижээ, февраль 1-де Сукпак суурнуң Дружба, 10 дугаар бажыңның 2-ги квартиразында 3 харлыг Денис Деревегинниң от-биле ойнаан түңнелинде өрт өөскүп үнгеш, квартира төндүр кыпкан.

Республиканың хоорайларында бо кыжын одалга системазы чылыгны багай хандырып турары-биле дыка хөй будүрүлге, организация черлериниң бажыңнарында электрилиг чылыдар херекселдерни ажыглап турары улуг дүвүрээзинниг байдалды тургузуп турар. Ону өйхемчээл чок ажыглап, өртке удур дүрүмнерниң негелделерин сагыыаанының түңнелинде өрттер болгулаан. Чижээ, январь 2-де Кызыл кожуунуңң Баян-Кол суурунуң харылзаа салбырынга өрт болган. Оон чылдагааны чылыдар электри херекселин хондур ээн каапканынан өрт өөскүп үнген. Бо өртке бүрүүлүг кижи харылзаа салбырының эргелекчизи болган. А январь 31-де Ак-Довурак хоорайның Энергетиктер кудумчузунуң 6 дугаар бажыңының 4-кү квартиразынга база шак ындыг чылдагаан-биле өрт үнген. Түңнелинде бажың-ның ээзи Т. А. Хомушку этсевинден когараан. Бо чылдагаан-биле чаңгыс январь айда безин 12 өрт болган.

Соок дыңзын келирге, дыка хөй черлерге одалга системазы доңа бээр таварылгалар тургулаан. Ону эргизер дээш от-биле оваарымча чок болганындан, элээн каш орттер база болгулаан. Чижээ, январьда Ак-Довуракты № 2 ортумак школазының класс иштинге. Чеди-Хөл кожуунуң «Сайлыг» совхозтуң чатарга-даа ажыктыг болур ийик, хомуданчыг-ла чорду. Моон мурнунда чылдарда арга-арыг ажыл-агыйлары, совхозтар, сумунуң чону өртке удур бир демниг демисежир боор чүве. Ам ындыг ажыл чоруастааны ол бе, бо талазы-биле хемчег алыр үе келбээн бе?

Шаг-шаанда бистиң өгбелеривис арга-арыг, ът-сигенни черле өрттедип болбас, өрт дег багай чүве чок — сөөлүнде кижиниң бодунга бүгү-ле дириг амытанның хилинчээ чедер деп чагып чораан. Ынчангаш өгбелерниң чаагай чаңчылдарын, ажы-төлге, ал-боттарывыска сактып, хүндүлеп чоруулуңар.

Делег-оол КУУЛАР.
Чөөн-Хемчик кожууп.

Ак халаттыг кижилер

АДАШКЫЛАР—КЕЗЕР ЭМЧИЛЕР

Мөңгүн-Тайга кожуунга ийи каът эмнелге түдуун дооскаш, ажыглалга 1995 чылдың август айда киирген. Ол арат чонга, аарыг улуска улуг белек болган.

...1995 чылдың декабрь 13-те кожуунуң бөжудулга бажыңынга 23 харлыг С. Каң-оолдуң чигээр үези келген. Оон кадыкшыл байдалы хирелиг турган. Акушер-гинеколог Марина Данчытовна Ондар эмнелгеже оңу чалаан. Эмчи удавайн келгеш, бөжуур пени шинчип көөрге, хөй хан чидиргени илерээн.

Кызыл хоорай-биле телефон-даа, рация-даа харылзаазы чок, агаар база багай. Гинеколог эмчи авага хан солуур эмнерни дамдыладып, дүрген кезиишкин чорудары негеттинип турарын эмчилерге чугаалаан, кезиишкин чорудар деп шиитпир үндүрген. Аныяк иениң ханының бөлүүн илереткеш, ийиги бөлүктүң хаанын дүжаар күзелдиг улусту дилеп эгелээн. Эмнелге болгаш милиция ажылдакчылары ханың күзелдии-биле чогуур хемчээлге дужаапкан. Кезиишкинге херек ужурлуг бүгү чүве белеткеттинген. Хөй хан чидиргенинден ол билинместеп турда, аныяк иени кезиишкин өрээлинче киире берген. Эм күжү-биле билинместедир аппараттың чогу-биле, чүгле кезер ужурлуг черин сыкыртып, билинместедип алгаш, хирург Данчыт Салчакович Успун уруу акушер-гинеколог Марина Данчытовна Ондар-биле кезиишкинни кежээ 6 шак үезинде эгелээн. Кезип бөжудуушкун кончуг шалыпкын, эки доозулган Олчазы — ооп, 2 кг 700 грамм болган. Кезиишкин үезинде улуг эмчи Марина Николаевна Ондар бөжуур иенин чүрек, хан базыышкынын хайгаарап, сыкыртып, дузалажып турган. Ол ышкаш анестезиолог эмчилер Василий Салчак, Алексей Буурулдай, кезер эмчи сестразы Долзатмаа Салчак олар база дузалашканнар.

Херээженнер эмчизи чок ырак-үзак черге бүгү-ле харылзаа үстү бээрге, шак мындыг кезиишкиннер бола таваржыр-дыр. Д. С. Успун удаа-дараа ие-херээженнерниң болгаш аарыг улустуң амы-тынын камгалап чаңчыккан дуржулгалыг кезер эмчи.

Шагдагының наркоз бээр дериг-херекселi үрелген. Ынчангаш бистиң кожуунга кезер эмчиниң дериг-херекселi-биле дузалаарын, республиканың Кадык камгалал яамызындан улуу-биле диледивис. Ол ышкаш акушер-гинеколог эмчилерни бистиң кожуунче доктаамал ажылдаары-биле чорудары күзенчиг.

Мая ОНДАР.
Мугур-Аксы суур.

АЛТАЙНЫҢ МОСКВАГА ХҮННЕРИ

МОСКВА. (РосИТА — СЧТА). Алтай Республиканың хүннери чоокта чаа Москвага болуп эрткен. Аңаа республиканың 100 төлээлекчилери киришкен. Делегацияның составынга Алтайның уран чүүлүнүң мастерлери: чогаалчылар, тоолчулар, артистер, хөй-ниитиниң төлээлекчилери кирген.

Алтайга барык ийи чартык чүс чылдың дургузунда эң-найыралдыг чурттап турар үш улустарның уран чүүлүн, культуразын олар найысылалга бараалгаткан. Россияның составынга алтай улустуң каттыжып киргенинден бээр 240 чылынга ол хүннерни тураскааткан.

Иштики херектер килдистеринде

ДЕМНИГ БОЛУП КӨРЭЭЛИҢЕР

Чөөн-Хемчиктиң ИХК-зиниң назы четпээннер-биле ажылдаар килдисте үш инспектор ажылдап турар бис. Ажылывыс чүгле назы четпээн оолдар, уруглар кижизидери-биле кызыгаарланмас. А оларны долгандыр турар кижилер-биле; ада-иези, акыугбалары, башкылары-биле кады демнежип тургаш, оларны шын орукче углаары база бистиң хүлээлгевис.

Амгы үеде Ийме суурдан аңгыда, кожуунуң шупту суурларын эргип, профилактиктиг ажылдарны кылып чорудуп турар бис. Бо хүннерде ырак суурларже чедери берге боол турар. Чүге дизе бис чылыг үелерде орукка достунуп, суурларның чурттакчылары-биле бир дөмей, машина-балгат кырынга олуруп алгаш, суурларже чедип турар болгай бис.

Килдисте техника чок, бензин чогу-биле биске машина аңгылап бээр арга чок боол турар. Ынчангаш бо хүннерде Чадаананың болгаш чоок суурларның өөреникчилери-биле ажылдап турар бис.

Маңаа Чыраа-Бажының школазын онзалап чугаалаксадым. Ол школага чедип келиривиске, башкылары коңчуг шалыпкын бистиң-биле демнежип ажылдай бээр. Өөреникчилерже көрүптерге, кижиниң сагыш-сеткили өөрүп, оларның-биле чугаалажыры күзснчиг апаар чорду. Чүге дизе олар арыг-силиг кеттинген, оолдары көстюмчүвүрлерлиг, галстуктарлыг. Ол чүүл башкыларның негелделинiң, ажылынга бердингенинн хереченилеп турар. Бо школада психолог башкы А. Түлүш бис чеде бээривиске-ле, өөреникчилериниң ниити психологтуг байдалы-биле бистн таныштырды. Ырактан машина дозуп чорааш чеде бээрге, шак ынчаар уткуп, деткип тураргa, школага кыска үе иштинде-даа элээн ажылдарны кылыптар-дыр бис. Башкылар-даа биске боттарының талазындан дузалажыптар. Шынап-ла, өөреникчилерниң салым-чолу дээш кызып чоруур башкылар-дыр деп чүвени кижи дораан эскерип каар чорду.

А чамдык школаларга чеде бээрге, шуут сыр-дедир боордур. Ооң чижээнге Баян-Тала школазын киирип көрейн. Ында башкылар улус келгендир, демнежип ажылдаар деп чүве билбес боору хомуданчыг чорду. «Өөредилге эргелекчизи, директор чок» дээш, школада бар башкылар кижизидилге ажылын бодундан чайладырын бодаар. Өөреникчилериниң кеткен иди-хевви хирелиг, хүндүткел билбес. Чуруму, өөредилгези багай өөреникчилерни айтырарымга, «ындыг улус чок» деп харыылаар.

Чамдык өөреникчилерниң бажыңнарынга чеде бээрге, мындыг таварылгалар база болгулаар. Ажы-төлүң корумчурум үреп, херек үүлгедип каарга, аңаа болчур: «мээң оглум ындыг эвес кижи, бажындан үнмес» дээн хевирлиг чугааларны уруглар турда-ла камгалаарга, олар чүнү бодаарыл? «Ажырбас чүве-дир, чурум үреп болур» деп амдажыыр болгай.

Назы четпээн оолдар, уруглардың корум-чурум үреп. кем-херек үүлгедириниң чылдагааннарын тывар дээш оларның өг-бүлезинге чедип, школаларынга барып, эшөөрү-биле чугааны база кылып турар бис.

Бис Чадаана хоорайда назы четпээннер талазы-биле комиссия-биле ийи херээженниң ие эргезин казыдарыбиле материалдарны судче чоруттувус. Чүге дизе олар күзелдии-биле ажы-төлүн азырап, кижизидериниң ойталааннар. Оларның ажы-төлүн уруглар бажынында ада-иези чок өскүс уруглар аразынче чорудар.

Үстүнде кииргеним чижектен түңнел үндүрүп, ада-иелерни база башкыларны бистиң-биле демнежип, ажы-төлүвүстү кады кижизидеринче кыйгырдым.

Чойган ТУЛУШ.
Чөөн-Хемчик ИХК-ниң назы четпээннер инспекциязының инспектору.

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресования издания бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво, без сокращений в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания, а также клетки «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Роспечати.

ӨРТ-ЛЕ, ӨРТ

Чөөн-Хемчик кожуунуңң Хорум-Дагда чурттап турар мен. Ак-көк аяс дээрлиг, чиңгир ногаан, каас-чараш бойдус чурумалдыг улуг-биче тайга-таңдыларлыг Тывамның девискээринде чүгле четпээн, көрбээн черим Тывавыстың эң-не чараш чери, ан-меңниң, балык-байлаңның турлаа болган Тожу кожуун-на чүве. Аңаа чедерим бо берге үеде бергеле болду бе? Ам 65-тиг багай ашак менде, ол-даа канчаар, дириг-ле чорзумза, чедер сорулгам бар.

Өскен-төрээн Тывамның найысылалы Кызыл хоорайда ургларымга чедер дээш, апрель 4-те суурумдан үнгеш, Ак-Хая арттың кырындан автобус соңгазындан көрүптеримге, Чадаанамның уну кара-ла хөө апарган, орук кыдыындан эгелээш, Теве-Хаяже углап бар чыдар орттү көрдүм. Оон Чадаанадан 12 шакта автобус-биле үнүптувус. Адар-Төштүң арт кырындан эгелээш, Чаа-Хөл бажыңы, Ак-Тургунуң кедезинде ан-меңниг тайгалар, каас чурумалдыг черлер өрттенип-ле турар, ат болган чүве. Тус черниң чагырга даргалары та чүнү бодап орар. Мээң сеткилимде ол үнелиг арга-арыгны, мал одарларың камгалап алган болза, совхозтарга-даа, аратарга-даа ажыктыг болур ийик, хомуданчыг-ла чорду. Моон мурнунда чылдарда арга-арыг ажыл-агыйлары, совхозтар, сумунуң чону өртке удур бир демниг демисежир боор чүве. Ам ындыг ажыл чоруастааны ол бе, бо талазы-биле хемчег алыр үе келбээн бе?

Шаг-шаанда бистиң өгбелеривис арга-арыг, ът-сигенни черле өрттедип болбас, өрт дег багай чүве чок — сөөлүнде кижиниң бодунга бүгү-ле дириг амытанның хилинчээ чедер деп чагып чораан. Ынчангаш өгбелерниң чаагай чаңчылдарын, ажы-төлге, ал-боттарывыска сактып, хүндүлеп чоруулуңар.

Делег-оол КУУЛАР.
Чөөн-Хемчик кожууп.

ЯМЫ ЧҮНҮ КЫЛЫР УЖУРЛУГУЛ?

Тыва Республикага Президент эрге-чагыргазы, Чазак тургустуунганындан бөөр ам дөртку чылында ажылдап турар. Ынчан-на эргелелдерни, килдистерни, хөй санныг яамыларны четчелеп тургускаш, кадрларның эртем-билиин шилип тургаш томуйлап, бадылап, оларның ажылдаарынга таарымчалыг хандырылганы тургузуп бергилээн. Ындыг аңмыларның бирээзинге республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы хамааржыр. Бо яамыда бүгү мергежилдиң хоочун-даа, аныяк-даа тускай эртемниглери четчири-биле бары чугаажок. Ол хиреде сөөлгу чылдарда колхоз, совхозтарда, ниитизи-биле көдээ ажыл-агыйда байдал түүе бичии-даа өөделевес боор чүвел? Колхоз, совхозтарны эде организастаарга база-ла орта хөнүвейн турар, көдээ ажыл-агый продукциязының өртектерин чаңгыс аайлап чадашкан, мал бажы өзер хамаанчок, төнеринiң кырында келген. Яамының ажылдакчылары көдээ үнүп, малчыннарга, фермаларга, хову-шөлдерге хонуп-дүжүп, сургакчылап ажылдап чораанын-даа кижи көрбес боор-дур.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак бо чазын чер суггарылгазынга киржир болган деп солунда бижээн чоржук, яамыдан ким чер суггарар деп эгелээшкин кылганыл? Көдээ ажыл-агыйны бо яамы шуутла дорт харыылаар эвес бе. Чоокта чаа солундан номчудум, көдээ ажыл-агыйны бодум холга ап, хыналдага алыр мен деп, Президент чугаалаан болду. Чай, шөлээн чок ажылдап турар күрүне Баштыңы, Президент кижи кайы-бир яамы ажылын шала үгбайн бар чыдарга, оларның аар чүүгүн база чүүктеп алгаш канчап шыдаарыл?

Яамы чүнү кылыр ужурлуг чүвел ынчаш? Тываның көдээ ажыл-агыйы дээрге экономиканың кара чаңгыс кол адыры, быразы-дыр. Моон мурнунда бо яамыга ажылдап турган сайыттар Сувандии, Лавриненко олар тускай эртемниглерни эдертип алгаш, хонаттап, негелде-хереглелдерни өөренип көрүп, даалгалар берип, оон күүселдезин хынап, боттуг дузаны чедирип-ле чоруурлар боор ийик. Ам чоп чүүдаа бооп турарга, херекке албас канчап барган чүвел?

Мен яамының бүгү аппарадын шуут-ла ажылдавайн турар улус-тур дивейн-дир мен, көдээ ажыл-агый сандаргай байдалда турарын билир болгаш бо чүүлдү солунче бижидим.

Оолак КАРА-САЛ.
Чыраа-Бажы суур.

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР:

ҮНДЕЗИННИГ ФАКТЫГА ДАЯНЫР

«Шын» солун редакциязынга Сүт-Хөл кожуундан «Акша-хөреңгини шын эвес чарыдан турар» деп эгелиг Михаил Ондарның материалы келген, ук материалды хынап көөрү-биле даалганы меңээ берген чүве.

Ук материалда кожуунның төп эмнелгезиниң ажылдакчыларынга 1995 чылдың июль, август айларның шалын акшазын бербээнин, аарыг кижилерниң аъш-чеминге хереглээр акша-төгериктi өскээр чарыдан турарын, тойманаттынган КМК-ның бажыңын дүрген дуза чедирер албан черин тургузар дээш кылдырганын, оон одалга системазының доңганын ында айыткан. Ол ышкаш эмнелге салбырларының турган бажыңнарын, автомашиналарның чылыг гаражын үрээнин, поликлиниканың тудугларынга ажылдарның өртекүнезин көөдеткенин, божуур бажыңның одалга системазын, кожуун чагырыкчыларының даргазы Алдын-оол Кенденниң чурттап олурар бажыңын кылдырарынга хөй акшаны артыкка төледип бергенин болгаш өске-дээ четчестерни автор бижээн.

Шак мындыг четчес чүүлдерни шүгүмчүлеп бижээн автор, айыткан адрезинде чурттавайн турар болгаш сумуу чагыргазы база билбес болган.

Чагаада бижиттинген чүүлдерге бижимел-биле тайылбырны кожуунның кол эмчизи Зинаида Александровна Шаалы берген.

Сүт-Хөл кожуунуң төп эмнелгезинге хөй чылдар иштинде кезип эмнээр эмчилер-биле четчелеттинмээнинден кезип эмнээр аарыг кижилерни Чадаана эмнелгезинге чедирип, бергедеп турган. Ол бүгүнү Кадык камгалал яамызы, кожуун чагыргазы кол документилерге үндезилээш, кезер эмчи, акушер-гинеколог, педиатр эмчилерни керээ ёзугаар, тускай чөпшээрелдиг ажылдадып турар, ооң юридиктиг документилери барын ында айыткан. Эрги поликлиника, кезер, гинекология, халдавырлыг аарыглар салбырарының бажыңнары эргижиреп ирээн, ажыглаттынар арга чогун барымдаалаан, Кадык камгалал яамызының бланселарын үндүр бижээнiниң дужаалы бар.

Автомашиналар турган эрги гаражты, шаанда төлевилел-биле кырын ыяш-биле шын эвес дуглаанының түнелинде ирээш кээп дүшкен. Кадык камгалал яамызындан тускай комиссия келгеш, үндүр бижээн, эмнелгениң автомашиналары бо хүнде чырык, чылыг гаражта бүрүн четче турар, артык кезектер садып алыр акша-төгериктиң чедишпезиниң уржуундан 3 автомашина септээри-биле турары шын.

Октаттынган, үптеттинген тудугларны кожуун чагыргазы, Кадык камгалал яамызы-биле дугуржуп, эмеглежээн турган, ажыглалга киирип, септээн. Ол бүгүнү кылдырытырынга акша-төгериктi бюджет акшазындан эвес, капитал септелгелер акшазын чарыгдаан, а Кадык камгалал яамызы чамдык материалдарны, акша-төгериктi берип, улуг дузаны көргүскен. «Идегел» биче бүдүрүлге (удуртукчузу Ортун Сарыглар) ийи каът эмнелгениң одалга системазында төлевилелде көрдүнмээн одалга суугуулун тургускан. Ол бүгүнү керээ, смета ёзугаар акшаны алган, кандыг-даа артык акша-хөреңги төлевээн, ол документилер бухгалтерияда бар болган.

Акшаландырыышкын чогубиле турган ийи каът эмнелгени бүрүнү-биле эде кылган. Кадык камгалал яамызының специалистери-биле сүмележип тургаш, үрелип бустур четкен бажыңнарга турган салбырларны ийи каът чаа эмнелгеже көжүрген, бүгү тудуглар талазы-биле актылар, сметаларны Кадык камгалал яамызының инженерлери каш удаа хынаан, эрги өртээ эвээш тудугну бо рыноктуң өртек-үнезинге деңээри дыка берге болган, ынчангаш смета ёзугаар тутунган.

Кол эмчиге чурттаары-биле 8 млн. рубль-биле эмчилерге бажыннар садары-биле көрдүнген акшадан садып берген, ол бажың хуужуттунмас.

Август, июль, сентябрь, октябрь айларның шалыннарын эмчи ажылдакчылары долуза-биле алган.

1995 чылдың июль айда Тыва Республиканың Сан яамызының контроль-ревизия эргелелинiң комплекстиг хыналдазының түнелинде ында айыткан четпестерни чайладыр ажылдар чоруп турар. Акша-төгериктiң шын чыгыдалын 1996 чылда хынаар таласы-биле тускай ревизия комиссиязын төп кижи эмнелгезинде тургускан. Аарыг кижилерниң аъш-чеми, эм хандырылгазы дээш багай эвес ажылдап турарын тайылбырда бижээн.

Кожуунның төп кижи эмнелгезиниң кол эмчизи Зинаида Александровна Шаалы бо ажылдап келген эвээш үеэниң иштинде чоннуң кадыы дээш дыка хөй чүүлдерни кылдырыл, бодунуң тывынгыр, сагынгыры-биле бо хире улуг коллективти билдилиг удуртуп турарын чон мактап чугаалажып турар. Кандыг-даа чаданың удуртукчузу, аңаа бодүүн-даа кижи частырыглары кылыр. Бир эвес ол четпестерни бот-шүгүмчүлечи ёзу-биле көрүп, чон, эш-өөрү-биле бир демниг сүмележип, деткижип, дузалажып чурттап, ажылдаар болза, кажан-даа частырыг кылбас ужурлуг.

Шүгүмчүледдиг чагаада айыткан чамдык чүүлдерге Сүт-Хөл кожуунның чагырга даргазының оралакчызы Болат Дугаржапович Монгуштуң харыылааны болза:

— Кожуун чагыргазының даргазы Алдын-оол Ондарович Кенденнiң амгы үеде чурттап орары 1 аал чурттаар болгаш 6 орунныг аалчылар бажыныңын тудуунга кандыг-даа ажыр чараан акша турбаан. Эге өртектен улгады бергенинiң чылдагааны, шалын болгаш өртектер 1995 чылда 3 катап өскен, ынчангаш ук бажыңныц сметада көрдүнген өртөө база ынчаар өскен.

Ук материаллы хынап турган ИХЯ-ның 6-гы салбырының ажылдакчылары эксперт-хынаалааны кылдырган, бажыңның смета-төлевилел документилериннең кандыг-даа акша ажыр чарыышкыннары болбаан.

Бо шүгүмчүлелдиг чагаага хамаарыштыр ук удуртукчуларның тайылбыр бижиктеринге база меңээ көргүзүп шынзыткан документилерин көргеш, оларга бүзүревес аргам чок болду.

Автор кижи солунга бижээн материалы дээш боду харыысалгалыг болур ужурлуун бижикчи бүрүзү кончуг эки билир болгай. Ат, фамилиязын шын айытпаска ол четпес-тир. Шүгүмчүлел лээрге кижинiң моон ынай ажыллаарынга, чурттаарынга, хүн бүрү бодун хынап, ажылды частырыглар чок уламчылаары, ону катаптаваының талазы-биле өөредилге ышкажыл. Массалыг информациянның кандыг-даа хевириңге бижип-даа, чугаалап-даа тургаш, бот-харыысалганы күштелдирери эң чугула болурун айтып каары артык эвес боор.

Моңгуш ДАДАР-ООЛ.
«Шынның» корр.

Чагаа парлаттынмаза-даа

ИЗИҢЕРНИ ЭДЕРЕР БИС

Тываның эң хоочун колхоз даргаларының бирээзи, Күш-ажылдың Кызыл тук ордениниң эдилекчизи Богатырь Самбуевич Кошкар-оол республикада эң ырак, орук чок, чери Тере-Хөлге барып, орук-тудуг ажылын чорудуп, уттундурбас улуг ажылнын бүдүрген. 1965 чылда «Тере-Хөл» колхозту даргалап келгеш, Каргы чедир орукту кылдырткан.

Ооң дараазында чылын Культура бажыңын кыадырган. Ийи чыл эрткенде Культура бажыңыгга спорт залын база тудуштур кылдырган чүве. Республикада эң дээре ажылдыг культура одаа Тере-Хөлге турган деп, диңмиреп турган үевис ол. Культура бажыңының шии бөлүмү В. Ш. Көк-оолдуң «Хайыраан бот», «Самбажык» деп шиилерин авторнуң киржилгези-биле тургускаш, чонга көргүзүп турдувус. Тере-Хөлдүң 27 кижиден тургустунган уран чүүл коллективи ук шиилерни республиканың Улуг-Хем, Эраин, Тес-Хем кожуунларының, Кызыл хоорайның чонунга көргүзүп чоруп турган бис. Кожуун, республика фестивальдарынга киришкеш, бирги черлерни ээлеп турганывыс ол.

Ол үеде культура ажылын көгжүдүринге акша болгаш материалдыг дузаны колхоз баштаар чериниң даргазы Б. Кошкар-оол көргүзүп турган. Боду безин дөзер эвес, бистиң-биле кады оюн-концерт көргүзүп чоруп каар кижи-ле болгай. Богатырь Самбуевич 1969 чылда спорт залының түдүүн үзе туттурган. Республика чергелиг маргылдааларга тере-хөлчүлер киржип турду. Уттундурбас белекти арттырып каап, даргавыс оон чоруткан чүве.

Экини эки дээр, 1985 чылдың соонда спортту деткиир черлер тывылбастаанындан ажыл баксыраан. Сөөлгү алды чылдарда эки даргавыстың белек кылдыр туттуруп, арттырып каан спорт залы ээ чок кагдынган, одалга системазы, эжик, соңгалары чок, бок дуй алган бажың апарган. Бо кезек үениң ишкин совхозка элээн каш директорлар ажылдаан, ынчалза-даа олар аныяктарның хостуг үе эрттирер бо одаан даргизаер талазы-биле кандыгдаа ажыл чорутпаанын ол-дур. Чүгле спорт эвес, ниити культура ажылы сулараан. Ооң түннелинде аныяктар ортузунга корум-чурум үрээр чүүлдер көвүдээн.

Эрткен чылдың ноябрь айдан эгелеп. Шынаа сумуазының чагырга даргазынга хостуг хүрешке спорт мастери Валерий Сынаану соңгаан соонда, ооң инициативазын езугаар саарлыкчы Надежда Ивановна Оюнның акша-хөреңгизин ажыглап, спорт залын чаартыр дерип, кылган. Вячеслав Күнээ баштаан бызаңчылар, каңнакчылар, шеверлекчилер звеноларынга Чаа чыл бүдүүзүнде ону ажыглалга катап киирген, аныяктарга белекти сеңнээн. Аныяктар ажыл кылып билбес, чалгаа деп чемелээр болгай, ында шын бар, ынчалза-даа шупту аныяктар ындыг эвес. Чижээ, Егор Күнээ болза идик даараар, ыяштан, демирден янзы-бүрү ус-шевер чүүлдер кылырынга чүгле Тере-Хөлге эвес, харын республикада көскү черни ээлей берген. Делгелгелерге киржип, шанналарны удаа-дараа ап чорду. Бо хүннерде ооң ооллары шупту ус-шевер кижилер апарган. Эң ылаңгыя Вячеслав Күнээ шуут ачазын салгаан. Ол спорт залының иштии, даштыы талазын уран-шевер каастап кылды.

Ооң удуртуп турар звенозунуң кежигүннери шупту, шынап-ла, ус-шевер кижилер болган. Үлегер деп чүве олдур ийин. Ооң өөрү Энирико Идам, Сүрүңгүр Алдын-оол, Эрес Мөңге, Сайлык Бадыраа, Айдынмаа Идам болгаш өскелер-даа эжиниң оларга улуг салдар чедиргенинге өөрүп, чылыг сөстерни аңаа чугаалаар апарган.

Спорт залын септеп, катап тургузарынга чугай, будүк, шил, кывар-чаар материалдар тывылбас болганын чүү дээр. Чаңгыс-ла Надежда Ивановна чылыг, чымчак болгаш эптиг-чөптүг сөстери-биле бүгү чүүлдерни эш-өөрүнден тып, кайгамчык улуг дузаны чедирген. Ооң экииргек мөзү-шынарын чаңгыс чер-чурттуглары бедиибиле үнелеп турарының ужуру ында. Ол болза башкы мергежилдиг, удуртур кадрларның Новосибирскиде дээди школазын дооскан кижи. Улуг буян чедирип, эш-өөрүнге спорт залын катап септеп, тургузуп берген эжинге суурнуң аныяктары мөгейип турар. Ону кым-даа утпас боор.

Спорт залын катап ажыткаңы байырлыг байдалга эртикен. Улуг, бичии кижилер чыглып келгеш, бо ажылдың чугулазын демдеглеп-даа турган. Ажылды канчаар чорударының тускай планын бээин улуг назылыг кижилер саналдап турду. Мындыг ажылдың түннелинде суурда аныяктарның араазында корум-чурум үрээр чоруктар эвээжеп эгелээни илдеп апарды. Аныяк кижи чурум үреп каарга, ону хемчег алыры-биле кызыгаарлаттынмас деп чүвени чон билип эгелээн.

Ынчанмыже, бисте бүгү-ле чүүлдер ден-дески, эки эвес деп чүвени чугаалаары чөптүг боор. Аар, ылаңгыя өлүрүүшкүн кем-херектери үүлгедир чоруктар бар. Байдал мындыг турда, аныяктар-биле ажыл чорудар ямының сайыды эш Санчат Тере-Хөлдүң аныяктары канчап барды деп айтырыг тургуаары-биле маңаа аалдан келбээн болдур ийин. Кижи бодап көөрге, аныяк сайыт мында культура, спорт ажылы-биле танышып, арга-сүмезин кадар болза кым ойталаар деп?

Бистиң суурувуста электри чырыы чок, телевидение ажылдавайн турар. Тере-Хөлдүң аныяктарынга чогуур яамының талазындан дуза көргүзери артык эвес.

Биске, тере-хөлчүлерге, уттундурбас улуг дузаны кылып, спорт, культура одагларын тударынга үлүүн киирген улуг акывыс, хүндүлүг Богатырь Самбуевич мөгээн деп сураан дыңнаар-дыр бис. Изиңерни эдерер бис.

Сергей ЧИГЖИТ,
күш-ажылдың хоочуну.

«ТАМЫЖЕ ОРУК»

Каа-Хем суурнуң Культура бажыңында турумчаан «Арбай-Хоор» агиткультбригаданың эргелекчизи Екатерина Хертек «Тамыже орук» деп аас сеткүүлүнге сценарийни тургускан. Ында араганың уржуундан кижилер аразында херек кырында болуп турар эпчок чүүлдерни сойгалаан көргүзүглерни, кожамыктарны, шүлүктерни, ажыктыг сүмелерни киирген.

«Эрги Тываның езузунда арага ижери хоруглуг турганнарын, сыртык хаптарын даарап алырга, дыка таарымчалыг.

Дүктеп кылган материал кижиниң организмин эки чылыдар болгаш дер-бусту кургадыр шынарлыг. Ындыг хепти үүген чанагаш эът-кешке кедип болбас. Баштай хендирден кылган пөстен даараан иштики хептен кеткеш, ооң кырындан дүк хеп кедерге, кижиге таарымчалыг болгаш эптиг. А хураган дүгүнден аргаан хеп чылыг-даа, чымчак-даа болур.

Хөвеңден кылган пөс хендир пөзүнге дыка дөмейзимээр. Ынчалза-даа шала кадыгзымаар хөвең пөзүнден даараан иштики хеп мага-ботту дүрген шыладыптар болгаш кижиге эпчок, эрбеннiг ышкаш сагындырар.

Синтетиктиг будумелдерден кылган хеп аймаан үр үеде кедерге, кижини долгандыр турар бойдустан адыра тыртың турган ышкаш апаар. Кижиниң организминче ала-чайгаар синип кирер бойдустуң будумелдеринге моондак болуп, мага-ботка биоэнергияның ыцай-бээр дамчыдылга-солчулгазын соксадыр болгаш кижи изиргенип, деридип эгелээр. Ылангыя чайгы үеде синтетиктиг хеп организминиң тынарынга шаптыктаар, кижи дүрген туруучал апаар, эът-кеш кижип эгелээр. Синтетика холумактыг пөстерден кылган хептен чаштаан электриллиг оттар кешке деггеш, организмче улам ханылаар. Ооң уламындан кижиниң мага-бодунга камгаланыр күштер дыка дүрген эвээжеп эгелээр.

«Труд» солундан.

«Шынга» харыы

ӨСКЕ САЛБЫРЖЕ ШИЛЧИТКЕН

Бо чылдың февраль 13-те үнген «Шын» солунга республика эмнелгезиниң № 2 терапиязының эмчи сестразы Лидия Арының «Эмчивистиң чаңы берге» деп эгелиг хомудал чагаазы үнген. Ында № 2 терапия салбырының улуг эмчизи С. Ы. Сарыгларның аажы-чаңынга, ажылынга хамаарыштыр автор бижип турар.

Ук шүгүмчүлелдиг чагаага хамаарыштыр харыыны республика эмнелгезиниң кадо килдизиниң начальниги Т. В. ГОРБУНОВА редакцияже чоруткан. Ында бижип турары болза:

Шүгүмчүлелдиг хомудал чагаада айыткан факт-барымдааларны шын тодарадыр, чөптүг шиитпирни үндурери-биле республика эмнелгезиниң кол эмчизи А. Д. Ооржак, кадр килдизиниң начальниги Т. В. Горбунова, профком даргазы М. М. Шевченко, күш-ажыл маргылдааларының талаазы-биле комиссияның даргазы А. Д. Макарова составтыг комиссияны тургускан.

Комиссияның кежигүннери солунда парлаттынган шүгүмчүлелдиг материалда айыткан факт-барымдааларны хынап көргеш, салбырның эмчилериниң болгаш эмчи сестраларының хуралын эрттирген. № 2 терапияның эргелекчизи С. Ы. Сарыглар, чагааны солунга бижээн эмчи сестразы Л. К. Ары аңаа олурушкан.

Хуралга чагаада айыткан факт-барымдааларны сайгарып көргеп. Эмчи сестразы Лидия Ары маргылдааны эгелээн болган. Эжи эмчи сестразы Аяна Тойбу-Хаага дузалажыр хөңнү чогун илереткен. Улуг эмчи сестразы оларның маргылдаазын соксадып чадаан. Оон улуг эмчи С. Ы. Сарыгларга ол дугайында дыңнаткан. Эмчи сестраларының маргылдаазын Сарыглар Ырышович база соксадып шыдавайн, ажылын каггаш чоруурун негээн. Бир эвес дараазында хүнде Л. К. Ары аңаа ажылдап үнүп келген болза, мындыг чүве болбас турган. Оон орнунга ол хүн маргылдааны база уламчылаан.

Маргылдааның түннелинде изиглени бергенинден ажылдан үнер дугайында билдириишкинни бижээн.

Ооң соонда ажылдан үндүртken дугайында шүгүмчүлелдиг материалды Л. К. Ары солунга бижээн. Ында республиканың кол эмчизин Д. А. Ооржакты, салбырның улуг эмчизи С. Ы. Сарыгларны ажылдакчыларынга кичээнгей чок, оларны бичии-ле чүрүм үрээн дээш ажылдан үндүрер деп айыткан. Комиссия ону хынап көргеш, ол ышкаш коллективтиң хуралынга сайгаргаш, ында айыткан факт-барымдаалар үндезин чок, шынны тодаргай биживвээн деп түңнедди үндүрген.

Эмчи сестразы Л. К. Ары он бир чыл ажылдап турар, бо үенин дургузунда ажылынга ээ-харыысалга чок чоруу дээш каш удаа хемчег алдырганын хуралга демдеглээн. Оон ынай ажыл-чаңында четпестерни, ындыг чорук эш-өөрүнүң чогумчалыг ажылдаарынга шаптыктап турарын айытkан.

Ажыл чок артканын, 2 уруун канчап азырап, өстүруп алырын, ажыл дилээрге кол эмчи Л. Д. Ооржак херекке албаанын Л. Ары материалында хомудап бижээн. Херек кырында ындыг эвес, кол эмчи боду Л. Арыны ажылга киирип алырынын чогуур хемчээн алган, республика эмнелгезиниң өске салбырынче шилчиткен, ол амгы үеде ында эмчи сестралап ажылдап турар.

СЕТКИЛИМГЕ ТААРЫШТЫ

Чоокта чаа тыва теледамчыдылганы көрүп олургаш, ында удуртукчуга сөс деп эгелиг «Тыва автоорук» эргелелиниң даргазы С. С. Санааның чугаазын дыңнаш, чамдык эки чүүлдериниң бүдер деп турарынга таарыдым. Ында 1996 чылда кылыр ужурлуг ажылдарның план-сорулгаларында Тожу кожуунче Каа-Хем кожуун девискээрин тавартыны тудар орукту база Өвүр Торгалыг биле Хову-Аксы тавартыны Кызылче дорт орукту тударынга онзазынып, таарзының олурдум.

Ылангыя Торгалыг, Хову-Аксы тавартыны Кызылче орукту кончуг-ла чугулалап деткип ор мен. Черле бо орукту шагда-ла бодап чораан кижи мен, ам-на езулуг даргаларның бажы, шынапла, шыыладыр ажылдай берип-тир, бо орук тургустуна бээр чүве болза, Өвүр биле Кызыл аразы аргыжарда дорт, орук дыка-ла кызырлыр, оон-биле кады Тээли баштаң орук катай кылдына бээр чүве болза, черле дыка-ла өөрүнчүг болур ийик. Чүге дизе, Улуг-Хемнеп, Чөөн-Хемчиктеп долганып чоруп турарынга көөрде, дорт орук дыка кызырлып, кожуунның экономиказынга кончуг улуг идигни бээр деп бодаар-дыр мен. А долгандыр чоруурга барык 300-400 км орук эртип, бензин, кывар-чаар материал чарыгдап кээр болза, дорт орукка ооң чартыы чарыгдаттына бээр, кайы хире ылгалдыг-дыр. Бии-Хем, Каа-Хем, Таңды, Кызыл дээн чижектиг төп кожууннар Дус-Дагдан дус сөөртүрге мырыңай шүүт чок — амыраарлар. Черле бүгү Тываның экономиказынга кончуг-ла ужурдузалыг болур боор, бо талазы-биле бистиң Президентивис Шериг-оол Дизижикович Ооржак бо орукту деткип, дүргедедир деп турары кончуг-ла чугула-дыр. Харын-даа бо орукту улам экижиткеш, асфальтылап суг каар болза, автобус шүүт дорт маңнаар, мырыңай шүүт чок болур-дур.

Көшкен-оол КАРА-МОНГУШ,
Өвүр кожуун.

ДАШТЫ КОДУРЛААН, ИШТИ ИРЭЭН

Бай-Хаак ортумак школазының бажыңын 1969 чылда ажыглалга киирген. Ол үениң байдалы-биле алырга, чаа төлевилел езугаар кылдынган, 300 олуттуг үш кат школа. Кожуун төвүнде турар школа болганда, ол хамыктың мурнунда улус өөредилгезинде бүгү-ле чаа чүүлдерниң пептередикчизи, тарадыкчызы база өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың төвү болур ужурлуг дээрзи кымга-даа билдингир. Чоокка чедир Бай-Хаак школазы ындыг турган-даа ынчаш, Маңаа өөредилге-кижизидилгелиг ажылга доктаавайн, январьның соогу дыңнын келгенинден эгелээш, школаның бүгү өөреникчилери 10 хире хонук иштинде чүге өөренмейн барганынга доктаап көрээли. Ооң кол чылдагааны — школада чылыг чедишпезинде. Соок класстарга уруглар-даа, башкылар-даа чеже тонун эштип алгаш хилинчектенип кээр боор. Ол-даа дузалаваан, өөреникчилер-даа, башкылар-даа грипптээш олуруп бээрге, школаны хаар ужурга таварышканы ол.

Чайын школа септелгезиниң үезинде ынчангы директор Г. А. Федороваңың чугаазы-биле алырга, одалга системазының үш улуг котелдарын септээринге 46 млн. рубль көрдүнген турган. Ону септедири-биле тускай бригаданы Бай-Хаакта чурттап, ажылдап турар Козлов баштады дугуржулганы кылган. Олар каш хондур ажылдап чоруй 7 млн. рубльди аванс кылдыр алганнар. Үш котелду доостувус дээн соонда, шенелде одалганы чорутканының түңнелинде, үш котелдуң ортузунда котел агар болган. Ол ышкаш ынчан изиг суг чүгле 60 градустан ашпас база ыш тыртар кол улуг узун хоолай шоолуг-ла ыш үндүр тыртпас болган. Ынчап тура, Козловтуң бригадазы оозун-даа чедир кылбайн тарай берген, ол бригадага Козловтан өскези арыннардан тургустунган бригада болган. Бригада чоруткан соонда тускай сантехниктер чалап алгаш хынадып көөрге, оларның 46 млн. рубльге хамаанчок, 7 млн. рубльге безин кылып каан ажылы чок болган. Олар чүгле котелдарны аштаан аттыг болган, ол хирезинде ыш тыртар улуг хоолайны безин эки аштап шыдаваан болган. Ынчап турда соок эгелээн, школаны одаар ужурга таварышкан. Баштайгы чүгээр чылыг үелерде мүн-не класстарга температура чүгээр бооп, өөредилгени уламчылап турганы ол. А кажан соой бээрге, ийи котел күш четпестээн. А дамдылаар котел ам-даа кылдынмаан. Ынчангаш школаны 10 хонук иштинде хаар ужурга таварышкан. Ол үеде Анатолий Балчий-оол баштаткан база бир бригада үшкү котелду кылырынче кирипкен. Ыш тыртар хоолайны эки аштаанының соонда, ыш тыртары эки апарган. Ынчалза-даа үшкү котел ам-даа дамдылаар хевээр. Ону кылыр дээш, котелдан үнген канчаар-даа аажок изиг суг дамчыыр кол өзек хооразының тудуштур быжыглаан черинден бир-бир эзриил кошкаш, аккаш туруп берген. Ынчап, кээрге ону адыргаш, өске быжыглаашкын-биле солуур ужурлуг. Ону кылырда задвижкаларны (котелдан үнген изиг сугнуң кол хоорзалар-биле аразында суг өйлээр херексел) дуглаар ужурлуг. Ону дуглаар дээш сантехниктер чадажып каан. Аай-даа, дедир-даа ээрерге, кайнаар-даа барбас, дат тудуп чиген. Батарейлар аразының хоорзалары, задвижкалар колдуу ирээни ол. Ынчанмайын канчаар, дужааттынган соонда капитал септелге кылдынган эвес. Ам бо хүннерде задвижкалар тыпкан соонда, чүгле ынчан үшкү котелдуң септээрин доозар. Школаның ажыл-агый эргелекчизи Т. Дамбы ол задвижкаларны движкаларны дилевишаан. Ийи котел одап турар-даа болза, ыш тыртар хоолайны эки аштапкан соонда ыш тыртары эки, соок база чүгээртээн, өөреникчилер январь 26-дан эгелеп өөренип эгелээн.

Школаның даштындан көөрге, мырыңай каракка чаржынчыг. Школаның даштын кончуг чараштыр 1992 чылда малгаштаан турган. Ону база-ла «кара акыларывыс» кылган чүве-ле болгай. Школаның директору Дадар Күнзен-оолдуң чугаазы-биле алырга, эрткен чылын чайгы септелге үезинде ооруп, кээп дүшкүлээн черлерни эде кылып, ону малгаштап алыр дээш, чагырга черiниң даргалары Балчий-оолга, Тыхеевке айтырыгны тургузарга, акша-төгерик чок-тур, ам бо чылын шыдажып эртинер дээн. Ынчангаш даштындан көөрге, кодур теве-даа кижи сагыжыгга кирер. Ол-ла чадажып турганының кадындан эге школаның котельнаязының насозу база доңган. Эге школаның өөреникчилери база өөренмейн турган. Ол школаның кочегары Хувеи-оол Оюн Кызылда аарып турар аваазынга ужуражыр дээш чоруптарда, Лепялову орнунга арттырып каарга, ол бир дүн-хүн иштинде насосту ажылдатпайн, аңаала одап турган болган. Түңнелинде насос доңган. Ону эр башкыларның күжү-биле эргизип, кылып алгаш, база-ла 26-дан эгелеп өөренип эгелээн.

Бо чылын школаның одалга системазын база даштын малгаштап, чараштыр кылырынга элээн хей акша херек, а ындыг акшаны кайыын тывары билдинмес. Школаның сан-хөөзүн Бай-Хаактың суму чагыргазынче берипкен чүве болганда, Тыхеев даргам дузалаар-ла боор деп идегелин школаның директору илеретти.

Савый-оол ООРЖАК.

Айтырыңар — харыылап берээли

МЕРГЕН УГААННЫГ РОСИТА

Моцарт, Бетховен, Толстой, Эйнштейн — шылгараңгай угаанныг, талантылыг улус чораан. Ынчалза-даа олар эрткен үени чурттап эрткен, боттарының талантызын чонга бараалгадып чораан кижилер-дир. А ам XX үүс чыл төнүп тур ышкажыл. Амгы үеде чок дээн шылгараңгай угаанныг кижилер мырыңай ховартап калганы ол бе?

И. ЛЕВИТИНА. (Барнаул).

Аргентинаның «Кроника» солуну ындыг бодал-биле канчап-даа чөпшээрешпес.

Росита Мендоса деп бичии уруг Телен хоорайда чурттап турар. Келир үеде ооң езулуг мерген угаанныг кижи үнүп болурун уругнуң амгы байдалы херечилеп турар. Чаа-ла ийи хар ажа дүжүп чорааш, Росита номчуп өөренип алган. Кажан үш харлапкан соонда, ол Ж. Сандының «Консуэло» деп номун бир-ле дугаарында төндүр номчуп дооскан. А 7 харлыында Мендоса түс черниң колледжизин доозуп четтигипкен. Ам Роситаның хары 8. Ол уруг амгы үеде Буэнос-Айрес университединиң математика факультединиң ийиги курузунда чедиишкинниг өөренип турар. Ынчалза-даа бичии чажындан-на кайгамчык салым-чаяанныг, ховар дээн талантылыг уруг чүгле математика эртеми-биле кызыгаарланмайн турар. Ол англи дыл кырынга хостуг чугаалаар. Ол ышкаш француз болгаш япон дылдарны база өөренип турар. Росита университетти дооскаш, дипломат болурунга бодунуң күжүн шенеп көөр деп бодап турар. А ам хүндүс университетке лекцияларга олурушкаш, бажынынга чанып келгеш, ойнаар-кыстары-биле сеткил хандыр ойнаап, хөөрежир чанчылдыг. Ынчанмайн канчаар, хар-назынын алырга ам-даа чаш кижи ышкажыл.

КАНДЫГ ХЕП ТААРЫМЧАЛЫГЫЛ?

Бир эвес кадык болуксаар болзуңарза, хендирден (деп) кылган пөстен хеп кетпес деп дыңнадым. Ол шын бе, кандыгыл?

В. БОЖЕНКО. (Курск).

Хөй чылдар дургузуунда салгалдар дамчып келген амыдыралдың дуржулгазы хеп даараарынга ажыглап болур материалдарның шынарын тода илередир аргаыны берген. Чижеглеп алгаш көөрге, торгудан кылган пөстен даараан хеп кижиниң эът мага-бодун ёй-тавында чылыдар, организмге чыылган кижиге ажык чок, артык бүдүмелдерни ылгап үндүрер шынарлыг. Ол шынганнарны быжыглаар, чүректиң саргып ыстаарын оожумнадыр, кижиниң угаан-сарыылын чаагайжыдып, характерның көөрүн улам экижидер.

Хендирден даарап кылган хеп чайның изиинде магаботту сериидедип, сергедир. Ындыг материалдан орун-дөжектиң матрап, ак-чоорганнарын, сыртык хаптарын даарап алырга, дыка таарымчалыг.

Дүктеп кылган материал кижиниң организмин эки чылыдар болгаш дер-бусту кургадыр шынарлыг. Ындыг хепти үүген чанагаш эът-кешке кедип болбас. Баштай хендирден кылган пөстен даараан иштики хептен кеткеш, ооң кырындан дүк хеп кедерге, кижиге таарымчалыг болгаш эптиг. А хураган дүгүнден аргаан хеп чылыг-даа, чымчак-даа болур.

Хөвеңден кылган пөс хендир пөзүнге дыка дөмейзимээр. Ынчалза-даа шала кадыгзымаар хөвең пөзүнден даараан иштики хеп мага-ботту дүрген шыладыптар болгаш кижиге эпчок, эрбеннiг ышкаш сагындырар.

Синтетиктиг будумелдерден кылган хеп аймаан үр үеде кедерге, кижини долгандыр турар бойдустан адыра тыртың турган ышкаш апаар. Кижиниң организминче ала-чайгаар синип кирер бойдустуң будумелдеринге моондак болуп, мага-ботка биоэнергияның ыцай-бээр дамчыдылга-солчулгазын соксадыр болгаш кижи изиргенип, деридип эгелээр. Ылангыя чайгы үеде синтетиктиг хеп организминиң тынарынга шаптыктаар, кижи дүрген туруучал апаар, эът-кеш кижип эгелээр. Синтетика холумактыг пөстерден кылган хептен чаштаан электриллиг оттар кешке деггеш, организмче улам ханылаар. Ооң уламындан кижиниң мага-бодунга камгаланыр күштер дыка дүрген эвээжеп эгелээр.

«Труд» солундан.

Ном болгаш номчукчу

«СӨӨЛГҮ ӨРТЭЭЛ»

Ат-сураа билдингир шии чогаалчызы, Тыванын Күрүне шаңналының лауреады Чылгычы Ондарның «Сөөлгү өртээл» деп ному эрткен чылын чырыкче үнген. Бо чаа ном кожуннар библиотекаларының фондузунуң шыгжамыры болуп, делгүүрлерже делгеттинип, номчукчулар холунче кирген. Номдептер болгаш солун, сеткүүлдер-биле суртаал ажылы кылып чоруур библиотекарь кижи болганымда, авторнуң баштайгы проза чогаалын библиотекага келирге-де, номчуп таныштым.

Афганистан... Бо сөстү номчуптарга, кижинин сагыжы хөлзеп, дойлуп, аъди-кежи соолаш дээр. Манаа шериг хүлээлгезин күүседип, дайын шөлүнге маадырлыы-биле та чеже оллар хып дээн аныяк назынындан чарылган. Оларның иштинде тыва болгаш өске-даа аймак-сөөк чоннуң оолдарының хынныг дайынга кириишкенин номда бижип көргүскен. Гиндукушт дээр сүвүр бизеңгерлиг сыннарның кырында ийи вертолет ужуп чоруур кылдыр чураан хүрең-кызыл карттыг номну номчукчулар сонуургаар боор. Номнуң ады база тывызык, «Сөөлгү өртээл». Ынчангаш номчукчу кижиниң кичээнгейин дораан-на хаара туда бээр ужуру ында. «Кәбул моон ырак эвес» дээн одуруглар-биле тоожу эгелей бээрге, оон ында кижи номдан салдынмайн баар. Ийе, дайын дайын-на болгай. Бистиң Тывадан барган оолдарывыстың өлүг мөчүлерин номда бижип турары дег «кара чечектерлиг» хааржактар иштинге суккаш, ада-иезинге, төрээн черинге эккеп турдулар, ону утпаан бис. Чеже ада-иелер төлү дээш аар качыгдап, карак чажын төккенил, ону чүүңбиле-даа дөнмеп шыдавазывыс шын. А чеже хире кадык-чаагай оолдар бертик, сыныг, инвалид болуп чанып келгеннер ийик! Олар езулуг маадырлар-дыр. Чылгычы Ондарның кымны-даа мурнай чогаалга артып каар кылдыр бо дайынга киржип, маадырлыы-биле өлген, балыгланган шериглерни тоожуп, ону дидими-биле сегирип алганы чаа базым-дыр. Оон мурнунда бо темага мындыг хевирлиг чогаалдар бижиттинмейн турган болгай. Дараазында номчукчуларның бо номнуң дугайында үнелел сөстерин киирип көрейн.

Семис-оол ХЕРТЕК, Тээли ортумак школазында төөгү башкызы: — Эки бижиттинген ном-дур, сөс-домаа чечен, мерген-дир. Холга туткаш, оон салдынмайн төндүр номчудум. Бо тоожуда автор политиканы, шериг кезээнде патриотчу, интернационалчы амыдыралды, тыва чоннуң чаагай чанчылдарын, оон амыдыралын, ажыл-ижин көргүзүп турары ол-ла хевээр. Оон ыңай төөгүнү база дыка ханылавайн, кырындан тура тыртып, көптарып кааны экидир. Чижээлээрге, тыва чонуң фронтуга дузазын, белек чыылдазын, Халгин-Хол, Порт-Артур, Даман ортулуктарны, көрей, япон дайынналарын шуптузун бижээн. Бодум карел-финн кызыгаарга үш чылдың нүүрүнде шериг албанын эрттирген кижи мен. Автор шериг езу-чурумну, тактиканы ол-ла олчаан бижээн, боду база шериг хүлээлгезин эрттирген деп чүве моон-на илден-дир.

Амгы аныяк-оскенге ажыктыг ном-дур. Тыванның бүгү библиотекарьларынга мындыг сүмелиг мен. Номну үстүкү класстарның өренижилеринге дээштиг чедирип, пропагандалап, аргалыг болза авторнуң бодун чалап алгаш, оон киржидгези-биле солуп сайгарылганы кылыр болза эки-дир. Сөөлгү чылдарда аныяктар аразында шериг-патриотчу кижизидилге көскүзү-биле сураң батканы, оон ужурундан оолдар шериг баарындан ойталаар, харын-даа дезиптер чоруктар көвүдээн. Ынчангаш бо ном кижизидилге ажылын күштелдиреринге ажыктыг деп бодаар мен.

Кара-оол Хертек, библиотеканың доктаамал номчукчузу, 72 харлыг пенсионер: — «Сөөлгү өртээл» деп чаа номну библиотекадан бижидип алгаш номчудум, сонуургадым. Авторнуң шиилерин номчуп, сценага артистерниң ойнап турганын-даа көрүп келген кижи мен. Черле дылдомаа билдингир, тода-дыр. Өске харын чуртка, Афганистанга чеже тыва оолдар кара баштарын салганнар ийик, хөөкүйлерниң өлүг мөчүлерин төрээн Тывазынга, ада-иезинге эккеп турганын солуннардан номчуп келген мен. Бо назынымда көрбээн чүвем чок, көдүрбээн хөнээм-даа чок ашак мен. Дайын-чаага киришкен хөөкүй оолдарны кээрген, бо номну бижип каанынга өөрүвес аргам чок. Аныяк-өскен номчуурлар болза, угаан кирер боор деп бодаар-дыр мен. Чогаалды дээш авторга «четтирдим оглум, Чылгычы» деп солун арнын дамчыштыр плередип тур мен. Номчуштуг-ла ном-дур, ажы-төлүм, номчуп-ла көрүцерем!

Артур АДЫГ-ООЛ, Кызыл-дың уран чүүл училищезиниң доозукчузу, чурукчу: — Билип келиримге-ле, авам библиотекарь кижи болган. Бо удаада «Сөөлгү өртээл» деп номну библиотекадан бижидип эккеп берди. Чурукчу кижи болгаш, бир-ле дугаарында номнуң чурук каастагазын көрдүм. Сеткилимге кирди, таарзындым. Бистиң амгы шагның аныяктарының мөзү-шынарын, аажы-чаңын, чедер-четпес талаларын номда хөлчок эки кылдыр бижип көргүскен-дир.

Калининградка шериг албанын эрттиргеш, 1990 чылда улуг сержант эргелиг, курлавырже халажып чанып келген мен. 1988 чылдың ноябрь айда бүгү кожууннардан шериг баар оолдарны республиканың шериг комиссариадынга чыып алгаш турда, офицерлер бо номнуң кол маадыры — Эртине-биле бисти ужураштырган чүве. Өлүм чок Эртине-биле ужуражып, оон дириг бодун көрүп, чугаазын дыңнаан мен. Ынчан ол капитан эргелиг турган. Шеригже чаа чоруп турар тыва оолдарны аңгы арттырып алгаш, шыгыышы-биле чугаалажып, арга-сүмезин берген. Номда кижиниң армейжи амыдыралы каракка көстүп кээр кылдыр бижип кааны солун-дур. Ийе харын, «кырганнар», «чалыылар» деп бөлүктер кайы-даа шериг кезектеринде бар. Номну номчуп олура, бодумнуң кезээмге турган янзы-бүрү нацияларның төлээлери — армейжи эш-өөрүм оолдар сагыжымга чуруттунуп келирге, оларны чаптап каттырып олурдум. Шеригге баргаш, чалгаа болур болзуңза шоруң-на, «кырганнар» «са» чанчаптар. Оон ыңай бо номда хамааты чуртталгада болгаш шериг кезээнде аныяктарның бөгүнгү амыдыралын, ажылижин бижип кааны чедимчелиг-дир. Шынчы эвес аныяктарның аажы-чаңын ол хевээр бижип көргүскен. Шынап-ла, шериг амыдыралдан кижи хөйну билип алыр, политиктиг, дайынчы белеткели дадыккан кижи боон келир. Шериг кезээнге кандыгдаа нацияның оолдары чаңгыс иениң дег болур, бо номда найыралды, ынакшылды база бүзүренчиг кылдыр бижээн. Номну номчуңар, аныяктар, үежилерим, хомудавас силер! Мында чүгле чамдык номчукчуларның үнелелдерин киирдим. Чылгычы Ондарның проза чогаалын чонның мынчаар үнелеп турары биске өөрүнчүг-дүр! Чогаал талазы-биле улуг арттың кырында ажыл келген-дир силер, моон-даа соңгаар чедиишкиннерни күзедивис. Чылгычы Чимит-Доржуевич!

Чимис АДЫГ-ООЛ.
Бай-Тайга кожуун.

ИДИК ОЪДУ

(Новелла)

Чеже-даа чылдар эрте берген болза, кижиниң сагыжынга мөңгежип артып каар чүвелер-ле эндерик боор. Оларның аразында авазының эргелели дег уттундурбас чүве чок деп бодаар мен. Ынчан төрээн суурумда школа чүгле сес класска чедер болгаш, Шагаан-Арыг хоорайның ортумак школазынга тос класска өөрени берген мен. Ноябрьда кады өөренип турганым чангыс чер-чурттуг өөрүмбиле чүк машиназынга олурупкан чанып чораан бис. Орук аразы чээрби-ле километр-даа болза, доңганывыс аажок. Сириңейнип, бажыңга маңнап кирип келиримге, авамның сагыш човааны хөлчок. Дүрген-не идиимни үжулдургаш, хып чыткан, оду даазылаан печказынга буттарым дөгеттирип, изиг шай күдуп берип, ону аартады берди.

Авамның эңдек, чымчак үткүп алышкыны, дуңмаларымның сагынганындан чассыышкыны, төрээн бажыңымның чылыг эргими, печкада оттуң, изиг шайның девии-биле дораан-на чылыгып, сергей берген, өөренижи амыдыралым, хоорайның чурттагазының дугайында көөреп олур мен.

— Паа, оглум, ындыг кижи доңуп чорбайн канчаар сен. Идиин оъду чок кижи ышкажыл сен. Мээн-даа кончуумну, мындаа Маргыы акың хоорай бадарда, оът кескеш бадырыптас — деп, авам мээн кедип чораан майыктааш идиимни тудуп алган, бирээзинден, иштинче солун суп алган чугааланган ор. Оон тургаш, удуур орунунуң адаанче холун суккаш, дүрүглүг кидис ушта соп кээп, чаза берди.

Ол үеде ортумак школага, ам артында кожуун төвүнге өөренири база үнеледир хөректернин бирээзи турган. Дуңмаларым сагынганнары-ла илден, мээң чанымда эргеленген, хөөрээн түрлар. Олар-биле ужурашпааным ийи ай үгле менээ эвес, а бо бичии үш дуңмамга база чоктаашкынның үези турганын эскерип ор мен.

— Даайың кадыкшылы бакырап турар-дыр ийин, оглум, карангылаваанда барып көстүп каашкелбес сен бе?— деп, авам мындыг.

Кеттинип алгаш, суурувустуң узун кудумчузун куду даайым сугже базыптым. Ынчан ноябрь дыштанылгазының үези дыка соок турган чүве. Ол кылаштап чораан бодумда бир-ле чүвениң немежин келгенин, оон чымчак, чылыы бүгү мага-бодумну куспактап чоруурун эскерип кагдым. Чүгле оон девии-биле кежээки чыварның соогун билбейн базып ор мен. Ол чүл, мени чылыдып чылыглап чоруур чүве?! Оът-тар, авамның салып берген идиниң оттары болбайн канчаар.

Улус чылыккаш буттарым каттыржып чорду дээр боор ийик чоп, а мээң авамның чаа салып берген идиниң оттарындан чылыккан сеткилим, шынап-ла, каттырып, оөрүп, чүрээм авамга эргеленнишкинин соглеп чорду.

Кижиниң иези ындыг, хенгирийне кылдыр сагындырар кылып каан чүвези, оон төлүнге үнези чок эртине боон артып каар. Ындыг үүле-херектерни чүс-чүзү, муң-муңубиле кылып чораан, эргим ава чаагай кежик кылдым деп билир эвес. Бодунуң шаа-биле чурттап-ла чоруур.

Өскен-төрээн суурум Чодураанын кудумчузунга ол кежээ авамның салып берген идиниң оъдундан, чылыккаш одунган иемге өөрүп четтиришкиним, амыралым ол хевээр менден чарылбайн чоруур.

Идик оъду. Хенгирийне кижиниң ийи холунуң чада тутканда адыштары-ла хире кескинди кидистер! Чүге мээң сагыжымдан өөренижи оол чоруурумдан, өле баштыр ашак болгужемге менден, мээң сагышсеткилимден чарылбайн чор силер? Чүге дизе ол идик оъдунда авамның, меңээ эң-не эргим кижиниң сагыш човаашкынныг эриг баары, эргелиг сеткили сиңген, өртээ турбас эдим-дир.

Кыштың соок үезинде кижи чылыг хеп-биле аажок курлавырлаттынар, камгалаттынар боор ийик. Мээң чүрттагамда эң-не хөй курлавырым идик оъду болур ийин. Авам сугдан ырак чурттап, ажылдапдаа чорзумза, кышкы үелерде төрээн ада-иемниң үргүлчү кээр аалчызы мен. Төрээн суурум, ынак Чодураамның барааны кел чыткан оруумга көстүп келирге-ле, авамга канчаар эргеленип чассыырын бодай бээр мен. Ынчан «Чодураа суур» деп суур адаанда бижиктиг чөрге олуруп чораан машинам албан тургузар мен. Анаа ийи идиним ужулгаш, оларның иштинден ийи оъдун ап алгаш, арыг саазынга ораагаш, шыгжап аар мен. Оон авам сугже кыштын соогун, оон хат-салгынын эдертип алгаш кире маңнай бергеш, далаш-биле мендилешкеш, изиг оттуг печка аксынга-ла баар мен:

— Авай, аажок соой берилтир, буттарым дош-ла. Каям, чылыг шайдан аартаптайн — дээш-ле, авамга эргеленим, чассыышкыным будүү ажыда бээр мен. А авам изиг шайында, мээң ушта соп каан идиктеримде-ле баар. Ол үеде иемейниң эргелиг холдары, анаа ынак чассаан оглунуң ийи идиинге дээп, оон иштин суйбап, ында чок идик оъттарын кезип, салып, боду мээң сооктан камнанмазымны кончуп, хыйланып эгелээри меңээ эң-не эргим, эң-не үнелиг үелер болур. Авамның мээң идиктеримге оъттар салыр үезинде, кады төрээннерим азы ургуларым көүп турда болурун дыка-ла күзээр мен. Ол дээрге авамның меңээ ынакшылының, оглунга эргиминиң адааргалы деп бодаар мен.

Эх, идик оъттары, авамайның кескеш салып бээр хоюг, чымчак, чылыг идииниң оъттары! Хөөкүй авам бистен чарлып чорутса-даа, оон эриг баарын, эргелиг чымчак сеткилин сагындырып кээр идииниң оъттары, ам-даа кыштың соогундан, сагыш-сеткилдиң кударал-мунгаралындан мени камгалап, каректар чор силер, авамайның салып берип чораан идиинин оъттары.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

ГАРАЖТА ХАВАН

Декабрь айның төнчүзүнде «Шын» солунга мал аарыгларынга удур ажыл чорудар станцияның эмчизи Александр Араптанның «Узуткаары белен, а катап тургузары..?» деп материалы үнген. Үк материалда кожуунуң мал эмнелгезин чок кылыр сорулга-биле Танды кожуунук чагырга черинің үндүрген доктаалын шүүтүмчүлээн. Ында айытканы болза, эмнелге черинин чаа УАЗик машиназын Балгазынның суму чагыргазынче берипкен. А оон гаражин кожуунуң чагырга чери ботгарының холунга алган. Машина чок эмнелге чери канчап ажылдаар дугайында шүүгүмчүледдиг материалды бижээн дээш, А. Араптанны чагырга чери келдиртип, тайылбырын ап пат болганнар. Араптанда буруу чүү боор, ынын чүвениң ыңыын бижээн бооргаш башка. Ол-даа канчаар, кожуунуң чагырга черинин херектер эмгелелининң даргазы Чойган-оол Хереловович Монгуш дээрзи гаражты машина-балгат тургузуп ажыглаарындан ангыда, хаван азыраар чер кылдыр ажыглай бергени мырыңай элдеп дивес силер бе.

Мен чоокта чаа ол эмнелге черинге чораш, гаражтың чаңы-биле эртип бар чорумда, гараж иштинде хаван киргиткайның турар болду. Бо чүү болган боор дээш, мал эмчилеринден айтырарымга, билир кижи черле чок. Оон улаштыр ол черниң таңныылодакчызы Седен Оюндан айтырарымга, ол мыңчаар харыылады: — Кожуунуңуң чагырга черининң херектер эмгелелининң даргазы Ч. Монгуш эккеп тургузуп каан. «Удавас төрүүр хаван чүве, мээң ону төрүдүп алыр чылыг кажаам чок, ынчангаш чылыг черге маңаа төрүдүп алгаш, оолдары элээп улгады бээрге, дедир ап алыр мен дээш тургузуп каан» — дидир.

— Сеңээ хаванын азыраяны дээш чүңү бээр болду ынчаш? — деп айтырарымга, оон чугаалааны мындыг болган.

— Амдыызында чүгле хлебтээр акша берип каан турар кижи, чоокта чаа 10 мун рубль берди. Кажан хаван оолдары доруга бээрге, иезинден чарып турда бир хаван оглу алыр болган кижи мен. Хаванны чемгерер аъш-чемин эккеп каан, хаван чоокта чаа оолдапкан, 10 оолдуг болган...

Чамдык даргалар элдеп аа? Харын-даа одакчыларның чынныр, арыг-силиг черинге хаван азыраар. Ындыг бодал дарга кижиниң сагыжынга канчап кирип келген дээр силер?

Адаккы даргалары эрге-дужаалын соора ажыглап турда, үстүнде орар даргалары чүңү бодап турар чүве ирги? Бо таварылганы бижип ора, мээң сагыжымга база бир мындыг таварылга кирип келди. Мен ынчап Бай-Тайга кожуунга комсомолга ажылдап турган үемде болган чүве ийин. Ынчан кожуун даргазы турган Б. Б. Чюдюк улуг мал эмчизининң бажыңынга четкеш келем, чугула херек бар-дыр деп дилээн кижи. Ынчан кыштың ортаа айы, соок дыңзыг турган, мал эмчизининң ат-сывын адаптаа канчаар, ол боду орус соок кижи, ам ол Тывада чок, Саян артынче коже берген деп сураан дыңнаан мен. Эмчиниң бажыңынга чеде бээримге, эмчи ажок дүвүрээн, бажыңының бир бичии өрээлинде бичии үгек кажаа кылган тур. Бо чүңү канчап турарыңар ол деп айтырарымга, ол мынча диди:— Даштың сооктуң кончуун көрбес сен бе, хаван төрүүр деп барган, бажыңга төрүдүп алыры-биле, аңаа бичии үгек кажаажыгаш белеткен тур мен. Оон соонда ийи хонганда айтырарымга, хаваны оолдапкан, оон оолдары база-ла 10 болган дивес силер бе. Устүнде алаанывыс дарга улус-чон аразынга эпчок чугаа-соот үндүрериниң орнунга, төрүүр хаванын базыңынга-даа төрүдүп алган болза, ажырбас-ла турган боор.

Савый-оол ООРЖАК.
«Шынның» корр.

ШЫДЫРАА БАЙЫРЛАЛЫ

Апрель 18—21 хүннеринде Хандагайты суурга хоочун шыдыраачы, чогаалчы Мадон Балдыжыковичиң Монгуштуң 60 харлаанынга тураскаатказын шыдыраа маргылдаазы болду. Кожуун чагыргазы, юбилярның хөй санныг уруглары, төрелдери байырлалды солун эртгирер дээш улуг ажылды кылган. Маргылдаага эр 98, херээжен 30 база 17 хар чедир 34 элээди шыдыраачы киришкен. Оларның аразынга республика чемпионнары Н. Кол, Л. Балдан, мастерге кандидат 7, кожазы Убса-Нур аймактан 7 шыдыраачы турган.

ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы, республиканың шыдыраа федерациязының президентизи К. А. Бичелдей маргылдааны ажыдарындан хаарынга чедир киришкен.

Эр улус бир залга 49 шыдыраа холунге демисел Эгелээрге, кайган хаммас болдум! «Бажыңынга орда ханазы безин дузалаар» дээнишкаш, Өвүрнүң төлээзи мастерге кандидат Кызыл оол Ооржак чеди кижиниң улаштыр уткаш, бирээзи-биле хаймынажып, бирги черни алган. Ч. Оюн, Д. Лопсан олар дараазында ийнги, үшкү черде. Херээженнерден Виктория Сарыглар (Барыын-Хемчик), Елена Дамдын, Саида Ондар (Өвүр) шанналдыг черлерни эзлээн. Элээди уруглардан республика чемпионоу Наташа Кол, Алина Минчит-оол 1—2 черлерни үлешкеп.

Николай ШИШИГИН.

БАЗА КАТАП ЧАГЫДЫЛГА ДУГАЙЫНДА

Езулуг культурлуг хамааты чагыдылга чокта чурттап шыдавас. Солун, сеткүүлдер номчувас кижээ өртемчей карангы-биле дөмей апаар. Чүге дизе чагыдылга чок кижи чурттта, төрээн черинде болгаш делегейде чүү болуп турарын билбес.

Ынчангаш чагыдылга дугайында база катап ижин-кара чокка чугаалап, чамдык санфактыларга доктаап көрейн:

Бистиң Бай-Тайга кожуунунда 16 ажыг муң кижи чурттап, ажылдап база өөренип турар. Ынча хөй кижиден чагыдылга кылган улустуң саны үгле 1918-ле кижи. А арткан 14082 кижи чагыдылга чок боон турар. Ону улам тодаргайлаарга, 1995 чылда Бай-Тайга кожуун «Шын» солунну 723 экземплярны, «Сылдысчыгашты» — 177, «Тувинская правда» солунну 41, «Тыва Республиканы» — 73, «Эне сөзүн» — 427-ни, «Тываның аныяктарын» — 112-ни, «Хем-Белдирин» — 9-ту, «Хемчиктиң сылдызын» — 200-ту, «Эфирни» — 104-ту, «Кадын» солунну — 6-ны, «Центр Азияны» — 7-ни, «Комсомольская правданы» — 22 экземплярны тус-тузунда чагыдып алган боон турар. Ол дээрге чөнчиг куду көргүзүг болур дээрзин үстүнде сан-чурагайлар кандыг-даа артык тайылбыр чокка хереченип, көргүзүп турар-дыр. Кожуунда ниитизибиле 400 ажыг башкы бар. Ындыг турбуже, «Учительская газетаны» үгле бир экземплярны чагыткан. Кожуунуң кижи эмнелгезинин коллективинде дээди эртемниг эмчи — 2?, а эмчи сестралары 150 ажыг кижи бар. Ол хирезинде «Медицинская газетаны» үгле чангыс экземплярны чагыдып алган.

Албан черлериниден, организациялардан Бай-Тайга кожууннуң чагырга чери 2 млн. 464 мун 600 рубльдин чагыдылгазын кылып, кожуунда ол талазы-биле бир дугаар черде чоруп турарын айтыры өөрүнчүг. А хуу кижилерден Любовь Хомутовна Күжүгет, Дадар-оол Чаш-оолович Куулар, Аңнаар-оол Санчай-оолович Хертек болгаш башкылардан Алефтина Чылбак-ооловна Хомушку, Өшкү-Саар Серенмаевна Салчак, Зоя Хертековна Иргит, кожподан Александр Калдар-оолович Ооржак болгаш пенсионерлерден Кан-оол Максимович Хүргүл-оол, Дадар-оол Кавааевич Хомушку база Кызыл-Дагда арат ажылагыйлыг Александр Күжүгет дээш, өскелерни-даа хөйү-биле адап болур. Устүнде ады киргеи эштер кижи бүрүзү 609 мундан миллион акша чедир чагыдылганы эрткен 1995 чылдын 2-ги чартыында кылган боон турар.

Ол ышкаш республикада үнүп турар эң-не солун болгаш номчуштуг «Башкы» болгаш «Улуг-Хем» чечен чогаал журналдарын кожуунда чагыдып алган кижилер болгаш албан черлери, организациялар бо чылдын ийнги чартыында чагыдылганы баш бурунгаар чагыдылган алырыңарга чедиишкиннерлиг болурунарны күзедим!

Чагыдылга кылбаан организацияларны адаары база артык эвес болгу дег, Оларга «Мурнакчы», «Бай-Тал», «Кызыл-Даг», «Карл-Хөл», «Тээли» совхозтарның баштаар черлери хамааржыр. Оларда чаңгыс-даа чагыдылга чок. Ол ышкаш Ээр-Хавак сүт-бараан фермазында болгаш кожуунун кадарчыларында чагыдылга омаа хөп! Чаңгыс-даа кижи чүңү-даа чагыдып албаан боон турар. Оон уржуундан совхозтар директорлары номчуур чүве тыппайн, чаа солуннар дилеп, дөө ол Тээли чоктап, киоскилерден айтыртынып чүруп турарлары чажыт эвес.

Бо чылын ындыг байдалдан дарый уштунарын оларга сүмелээр-дир мен!..

Сарыг-оол САЛЧАК.

ЫНАК ЫДЫМ ДЖИНАГА

Москваның чайнаан чырыы уйгу, дүш чаг
Чырыш кынды, узун орук мурнумда бо
Бодалда чок өөрүшкүге бүргедикеш,
Ыдым сени эргелетпейн барган чордум.
Ынак ыдым угаан долган карактары,
Эрнин ашкан меңээ шынчы ынакшылы
Элдепсинген көрүжүнде — мелегейим
Ырап келгеш, сеткилимден буруузундум.
Хайым, дыш чок, хөлээээннинг Москвада
Каарганнар-ла анчыг кылдыр эде кааптар.
Дүймээзинниг бодалдарга хөме алзып,
Ташы мынгаш, сени сактып чоп мен. Ажик.
Ыдым чедип, агаарлаткан улус коргеш.
Ында барган, кайган алган турар-дыр мен
Өзиң чоктап, улаан ыт дег үнүм-биле
Кежээлерде шүлүк бижип орар-дыр мен.
Кудумчуда Москваның черлик ыдын
Сени кылдыр көрүпкештин сергеп кээр мен.
Чаңгыс сөң-не чүтталгамда шынчы эш боон,
Чараш караан хөйну сөглеп артып калдың.

Лидия ИРГИТ.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮНЕР-БИЛЕ!

Бистиң ынак дуңмавыс **Елена Салчаковна ОЮН** апрель 27-де 30 харлаар. Ол Мугур-Аксынга хөй ажы-төлдүг өгбүленің 8-ки уруу боон төрүттүнген. 1 кыстың, 1 оолдуң эргим аваазы, өөнүң ээзиниң ынак эжи.

Өскүс-чавыс өзүп келзе-даа, дуңмавыс Кызылдың уран чүүл училищезиниң вокал салбырын дооскаш, хоорайның уруглар садынга, № 5 школага мергежилинин аайы-биле ыры башкызы болуп ажылдаан. Амгы үеде республиканың теледамчыдылга төвүнде ажылдап турар. Эш-өөрү-биле эп-найыралдыг, чонунга эвилең-ээлдек, кызымаккай, чүткүлдүү дээш дунмавыска чоргаарланыр бис.

Эргим дуңмавыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр сеткилиниз ханызындан изиг байыр чедирип, кан дег быжыг кадыкшылды, ажыл-ижинге чогаадыкчы чедиишкиннерни, өг-бүлезинге аас-кежиин, өөрүшкүнү күзедивис!

Хаван, улу, чылан чылдыг акыларың,
Тоолай, мечи, пар чылдыг үгбаларың,
Ыт болгаш мечи чылдыг дунмаларың
Доозавыс аът чылдыгга мөгейдивис!

Мөңгүн-Тайгага үгбалары, акылары, дуңмалары, төрелдери.

ЧАРЛААЛДАР

КОНКУРСКА, АУКЦИОНГА КИРЖИҢЕР

Тыва Республиканың Күрүне өнчү-хөрөңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күркомитеди 1996 чылдың май 23-те ажык хевирниң инвестиция конкурузун эрттирер:

1. Ук конкурска «Тыва хамааты тудуг» акционер ниитилелдиң бирээзи-ле 1000 рубль өртектиг 5526 акцияларын доктаатказ өртээнге садар.

Негелдези:

3 чыл иштинде бүдүрүлгени катап тургузарынга болгаш сайзырадырынга инвестиция программазын ажылдап кылгаш таныштырар.

2. Кызыл хоорайның чөөн талазында Пушкин кудумчузунда чедир туттунмаан 24 квартиралыг чуртталга бажыңын садар талазы-биле аукцион. Объектиниң эге ортээ 523768000 рубль.

Негелдези:

— Чедир туттунмаан бо объектини доозар ажылдарның болгаш оон ажыглалга киирер хуусаазын тодараткан инвестиция программазын ажыллап кылгаш дужаар.

1996 чылдың май 30-де аукционга дараазында акционер ниитилелдернин акцияларын садар:

АН-ниң ады	Чингелдер вариантызы	Устав сөзүглээр капиталы (муң рубль)	1 акцияның эге ортээ	Акцияларның саны
«Олча»	1	3111	5	63
«Элегес»	1	8326	4	1668
«Кызыл агроүлетпүртранс-1» АТБ	11	5396	5	1270
«Барыын-Хемчик» КМК	11	3160	3	916
Кызыл-Мажалыктың эът комбинады	1	33548	5	4019
Ак-Довуракты хлеб заводу	11	908	5	95
Ак-Довуракты АТБ-зи	11	12317	5	2540

2. Танзыбейниң орук-септелге участогунга хамааржыр эдилелге турган 2 хат шимчедикчилерин садып, сайгарар. Эге ортээ 210860000 рубль.

«Хуужудулга дугайында» Хоойлунуң 9-ку чүүлүнге дүүштүр чагырларны чогуур үезинде киирген болгаш эге ортээниң 10% долаа түнүн киирген юридиктиг эргелиг албан черлерин, хуу кижилерни аукционга киириштирер. Чагырларны май 23-ке база 29-ка чедир дараазында адресте хүлээп алыр: Кызыл, Чүлдүм, 18, Чазак бажыны, 424 дугаарлыг кабинет, телефон № 3-78-24.

АКЦИОНЕРЛЕРНИҢ ХУРАЛЫ БОЛУП ЭРТЕР

«Ак-Довурак АТБ»-зи ажык хевирниң акционер ниитилелдиң чыл түннелдерин чугаалажып көөр ниити хуралы 1996 чылдың май 14-те 10 шакта эгелээр болгаш бүгү акционерлерни дараазында адреске келирин чалап тур: **Ак-Довурак, Транспортная кудумчузу, 1.**

Хүн айтырыгы:

1. АН-ниң кол директорунуң 1995 чылда кылып чоруткан ажылдарының дугайында отчеду.
2. АН-ниң ревизия комиссиязының отчеду.
3. 1995 чылдың балансызын бадылаары. 1995 чылдың түннелдериниң дугайында кол бухгалтерниң отчеду.
4. РФ-тиң 1995 чылдың ноябрь 24-те хүлээп алганы акционер ниитилелдер дугайында Хоойлузунга дүүштүр кылган чаа Уставты бадылаар.
5. АН-ниң директорлар чөвүлелиң сонгуур.

ЭМЧИЛЕРНИ ЧАЛАП ТУР

Улусчу эмнээшкин төвүнге гомеопатия (эм оъттар-биле эмнээшкин) талазы-биле тускай эртем (специализация) чедир алыр күзелдиг эмчилерни 1996 чылдың май 10-га чедир кээп бижидип алырынче чалап тур.

Айтырыглар садып, харылзажыр телефоннар 3-69-65, 3-63-57.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ачавыс Борис Оолакович Ондар айыл-халапка таварышкаш, чырык өртемчейден база бистен, ажы-төлүнден кезээ-моңгеде чарлып чоруткан.

Ачавысты сөөлгү орукче үдежип, моральдыг база материалдыг дузаны көргүскен Тыва Республиканың Социал камгалал яамызының коллективинге, Сут-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем кожуундардан келген төрелдеривиске, Кызылда дунмаларывыска четтиргенивисти илергейледивис.

Уруглары Жаннета, Жильберта.

Кызыл хоорай. Красноармейская, 100. индекс 667000.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363906, корр. сч. 700161629, МФО 49304729. ИНН—1701008465.

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӨӨДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУҢ КОЛЛЕКТИВИ.

Кол редактор Ы. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Монгуш, А. О. Оксур (хөрыысалгалыг секретары), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы), Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер— 3-34-26 кол редакторнуң оралакчылары—3-34-17; 3-33-91; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы—3-34-19; 3-34-98; үлетүүр — 3-34-49; 3-36-73. кедээ ажыл-агый — 3-36-82 культура өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15. медээлер болгаш спорт — 3-37-11 очулга — 3-34-39 3-34-93; часаа — 3-39-03 корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 3-27-41. солун келбейн барганда — 3-57-92. 3-14-94. бухгалтерия — 3-41-16; чарлаалар киллиэн — 3-34-57

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалы информация чепсектериниң галазы-биле хоойлу жудулгазының чагылдазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген.

Бүрүткеттинген дугаары — 100007.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакциянын туружу-биле дүүштейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация галазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тиражы — 8426. Чагыг № 105 — 164.